

परिच्छेद - एक

शोध-परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

शिक्षा मानव जीवनको अभिन्न अङ्ग हो । यसले व्यक्तिमा विभिन्न पक्षको गुणको विकास गरी एक सामाजिक प्राणीका रूपमा अगाडि बढाउन मद्दत गर्दछ । व्यक्ति, परिवार, समाज, समुदाय र राष्ट्रको उन्नतिको प्रमुख पूर्वाधार शिक्षा नै हो । शिक्षाले व्यक्तिमा अन्तरनिहित ज्ञान, शक्ति, भावना र सीपलाई प्रस्फुटित गराउन सहयोग गर्ने भएकोले कुनै पनि व्यक्ति शिक्षित नभई उसको विकास अपेक्षाकृत हुन सक्दैन । सामान्य रूपमा ज्ञान लिनुलाई शिक्षाको रूपमा लिइने भए तापनि व्यापक रूपमा यो व्यक्तिको जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त अनवरत चलिरहने प्रक्रिया हो । हरेक समाजमा समयअनुसार शिक्षाका अनेक स्वरूप र प्रक्रियाहरू चलेका देखिन्छन् (पन्थ, २०६३ : १४) । “विश्वमा प्राचीन शिक्षाको जग पाश्चात्य जगत्मा ग्रीस र रोमबाट अगाडि बढेको पाइन्छ भने पूर्वीय जगत्मा वैदिक शिक्षा र बौद्ध शिक्षाको माध्यमबाट अगि बढेको पाइन्छ” (शर्मा, २०५८ : ३३८) ।

नेपालको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा घरपरिवार र समाजले नै शिक्षा दिने निकायका रूपमा भूमिका खेलेको पाइन्छ । घर-परिवारमा बाबु-आमाले आफ्ना छोरा छोरीलाई आफ्ना ज्ञान, अनुभव र सीप प्रदान गर्ने प्राचीन परिपाटी आजसम्म पनि चलिरहेकै छ । शिक्षा विकासको क्रममा आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, जातीय भेदभाव, रुढिवादी परम्पराका साथै सामाजिक, मानसिकताले प्रभाव पारिरहेको पाइन्छ । यिनै कारणहरूले नेपालको शैक्षिक विकासमा केही हदसम्म अवरोध भए पनि जबर्जस्ती शिक्षाको विकास अगाडि बढेको पाइन्छ । नेपालको शिक्षा फैलाउने काम आर्यहरूको गुरुकुल र बौद्धमतका विहार, गुम्बाहरूबाट भएको पाइन्छ । मध्यकालतिर पनि यिनै संस्थाहरू सक्रिय थिए । नेपाल एकीकरणको समयमा शिक्षाको विकासभन्दा राज्यको सुरक्षा र विस्तारमा जोड दिएकाले यस क्षेत्रको उल्लेख्य प्रगति भएको पाइँदैन । पृथ्वीनारायण शाहले लडाइँमा मारिएका सिपाहीका परिवार र छोराछोरीलाई मरवट र छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरे पनि मृत्युपश्चात् करिव ७०-८० वर्षको अवधिसम्म जनशिक्षाको लागि केही व्यवस्था हुन सकेन । दरवारभित्रको आन्तरिक कलहका कारण शैक्षिक प्रयासहरू अगाडि बढ्न नपाउँदै नेपालमा राणाहरूको शासन सुरु भयो । राणाका आफ्ना छोराछोरीलाई पठनपाठन गराउन वि.सं. १९१० असोज २७ गनेका दिन दरवार स्कुल स्थापना भएको पाइन्छ । यसका उद्देश्यहरू निम्न थिए :

- (क) अङ्ग्रेजी भाषामा सञ्चार सीपको विकास गर्नु ।
- (ख) साक्षर बनाउनु ।
- (ग) ईतिहास र भूगोलको साधारण ज्ञानको विकास गर्नु (नेपालमा प्राथमिक शिक्षा, २०५४ : २०) ।

यी विषयमध्ये बढी समय अङ्ग्रेजी भाषालाई दिइन्थ्यो । विद्यालय शिक्षाको संरचना प्राथमिकतह ५ वर्ष, मिडिल स्कूल ३ वर्ष र हाइ स्कूल ३ वर्षको थियो (नेपालको प्राथमिक शिक्षा, २०५४) । यसवाहेक नेपालमा संस्कृत पाठशालाहरू पनि सञ्चालित थिए । पाठ्यक्रम स्वरूप काव्य, अमरकोष, संस्कृत, पुराण, व्याकरण विषयहरू थिए । पछि संस्कृत शिक्षामा अङ्क गणित, विज्ञान र सामाजिक विषयहरू पनि समावेश गरिएको थियो (वाग्ले र ढकाल, २०५८) । नेपालमा परीक्षा र प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था थिएन । पढाउने पण्डितहरूको सिफारिस पत्र लिएर वि.सं. १९४८ तिर इष्ट इण्डिया कम्पनी भारतको सरकारले संस्कृत शिक्षा विकासका लागि स्थापना गरेको गभर्नमेन्ट संयुक्त कलेजमा गई परीक्षा दिने गर्दथे (पौडेल, २०५३) ।

राणा प्रधानमन्त्री देव शम्शेरको पालामा वि.सं. १९५९ सालमा ५९ वटा सर्वसाधारण जनताका लागि भाषा पाठशालाहरू खुले । वि.सं. १९७५ मा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापना भयो । वि.सं. १९९४ सालतिर विद्यालयहरूलाई संस्थागत रूप दिइयो । १९९६ सालमा शिक्षाको व्यवस्था गर्न एक इस्तिहार जारी भएको पाइन्छ । यसअनुसार स्वीकृति लिई विद्यालय सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था भयो (प्राथमिक पाठ्यक्रम दिग्दर्शन, २०५९) । वि.सं. २००७ फाल्गुणमा राणाशासनको अन्त्यपछि अन्तरिम सरकार गठन हुँदा नेपालको साक्षरता प्रतिशत २ मात्र थियो । महिलाको साक्षरता गणना हुने स्थितिमा थिएन । यसवेला नेपाल अधिराज्यभरि ३०० जति प्रारम्भिक तथा प्राथमिक पाठशाला, १५ जति अङ्ग्रेजी, २७ जति आधार र संस्कृत मिडिल स्कूलहरू, एउटा कलेज र १८ जति विभिन्न शैक्षिक संस्था रहेको पाइन्छ (पौडेल, २०५३) ।

वि.सं. २००७ सालमा नेपालमा प्रजातन्त्रको उदयपश्चात् शैक्षिक क्षेत्रको विकासका निम्ति २०११ सालमा 'नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग' गठन भएको पाइन्छ । उक्त आयोगले प्राथमिक शिक्षासम्बन्धी निम्नलिखित कुराहरू सिफारिस गरेको पाइन्छ : निःशुल्क र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा प्रदान गर्ने, शिक्षक तालिमका लागि 'कलेज अफ एजुकेशन' को स्थापना गर्ने, शिक्षक तालिम कार्यक्रमको व्यवस्था गर्ने, अध्यापनको माध्यम नेपाली भाषा बनाउने, पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक सामग्री निर्माण केन्द्र खोल्ने (नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोगको प्रतिवेदन २०११) ।

प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-०१८) मा उक्त आयोगको सिफारिसलाई उचित स्थान दिइयो । यसमा प्राथमिक शिक्षाको विकासमा जोड दिएको पाइन्छ ।

त्यसपछि सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको गठन २०१८ सालमा भयो । यसले २०१६ सालमा पाकिस्तानको कराँचीमा भएको योजनालाई अनुगमन गर्ने गरी सिफारिस गर्‍यो । यसले २०३७ सालसम्म ६-१० वर्षका सबै बालबालिकालाई प्राथमिक शिक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्य राखेको थियो । समितिले निम्नानुसार सिफारिस गरेको पाइन्छ : प्राथमिक शिक्षालाई देशभरि नै निःशुल्क एवं अनिवार्य गर्ने, पूर्व प्राथमिक शिक्षाको सुरुवात गर्ने, शिक्षकलाई पदोन्नति, स्थायी र पेन्सनको व्यवस्था गर्ने र टिकाउ हुने शिक्षा प्रणालीको पुनः तर्जुमा गर्ने (सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन २०१८) ।

तेस्रो पञ्चवर्षीय योजना वि.सं. २०२२-२७ मा प्राथमिक तहमा ६-१० वर्ष उमेर समूहका बालबालिकामध्ये ४०% भर्ना हुने लक्ष्य प्रक्षेपण गर्‍यो । उक्त उमेर समूहका बालबालिकालाई निःशुल्क र अनिवार्य शिक्षा प्रदान गर्ने तथा भ्रूपा र चितवनमा तत्कालीन १०९ गाउँ तथा नगर पञ्चायतमा प्रयोगात्मक रूपमा लागू गरिए तापनि सफल हुन सकेन । वि.सं. २०२४ सालमा 'राष्ट्रिय शिक्षा सल्लाहकार परिषद' गठन भयो । यसको अवधि ३ वर्षको तोकिएको थियो । यस परिषदले शिक्षाको राष्ट्रिय र तहगत उद्देश्य, पाठ्यक्रम, शिक्षक तालिम, शैक्षिक सङ्गठन, विद्यालय र उच्च तहको शिक्षा, व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षा, प्रौढ शिक्षा, राष्ट्रिय सेवा र अतिरिक्त व्यावसायिक क्रियाकलाप वारे सुझाव पेस गरेको थियो ।

वि.सं. २०२८ सालमा 'राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना' लागू भयो । यसको कार्यान्वयन चरणबद्ध रूपमा रहेको पाइन्छ । यसका विशेषताहरु निम्न थिए : विद्यालयको संरचना प्राथमिक ३ वर्ष (२०३८ मा संशोधन गरी ५ वर्ष), निम्न माध्यमिक ४ वर्ष र माध्यमिक ३ वर्ष निर्धारण, विद्यालयीय व्यवस्थापनमा उक्त रूपता, पाठ्यक्रम-पाठ्यपुस्तकको विकास, शिक्षक प्रशिक्षणको अनिवार्यता, शिक्षकको श्रेणी विभाजन र पारिश्रमिक निर्धारणमा एकरूपता, भर्ना लक्ष्यको निर्धारण, विद्यार्थी मूल्याङ्कन व्यवस्थीकरण, विद्यालय निरीक्षण व्यवस्थाको सुदृढीकरण (राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ को प्रतिवेदन) ।

यसको सिफारिसअनुसार प्राथमिक शिक्षाको उद्देश्य साक्षर बनाउनु रह्यो । २०३२/०३३ शैक्षिक सत्रबाट प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क गरियो । २०३२ सालबाट केही जिल्लामा पाठ्यपुस्तक पनि निःशुल्क वितरण गरियो । अन्तर्राष्ट्रिय बालबालिका वर्ष सन्. १९७९ (वि.सं. २०५३) देखि

देशभरि नै १-३ कक्षासम्म पाठ्यपुस्तक निःशुल्क वितरण गरियो । २०५६/०५७ देखि प्राथमिक तहका सबै बाललालिकालाई निःशुल्क पाठ्यपुस्तक वितरण गरियो ।

छैठौं पञ्चवर्षीय योजना (२०३७-०४२) ले प्राथमिक शिक्षालाई आधारभूत आवश्यकता मान्यो । सातौं योजना (२०४२-०४७) ले पनि यसैलाई मान्यता दियो । यस योजनाको मुख्य जोड महिला शिक्षामा थियो । आठौं योजनामा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षाको सुरुवात गरियो । शिशुकक्षाको स्थापना र विस्तार गरेको पाइन्छ । 'राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५९' मा गठन गरियो । यसले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ द्वारा सुरक्षित मानव अधिकार, प्रजातान्त्रिक मूल्य, सामाजिक न्याय, शिक्षाको समान अवसरवारे स्पष्ट दृष्टिकोण राख्यो (प्राथमिक शिक्षा दिग्दर्शन, २०४९) ।

प्राथमिक शिक्षाले विद्यार्थीको भावी जीवनको आधार निर्माणका लागि आवश्यक सहयोग र निर्देशन उपलब्ध गराउँछ । विद्यार्थीलाई औपचारिक शिक्षा दिने प्रक्रियामा यो तह अत्यन्त महत्वपूर्ण मानिन्छ । प्राथमिक तहको विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि अत्यन्त न्यून रहेको कुरा विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएको पाइन्छ । सन् १९९७ मा कक्षा ३ का विद्यार्थीको राष्ट्रिय स्तरसम्बन्धी अध्ययनले सामाजिक विषयमा सिकाइ-उपलब्धि ५०:२५ प्रतिशत देखाएको छ । त्यसै गरी आ.प्रा.शि.प. सन् १९९८ मा प्रकाशित पुरानो र नयाँ पाठ्यक्रमबीच विद्यार्थीको उपलब्धि फरक सम्बन्धी अध्ययनले उपलब्धि २० प्रतिशतभन्दा माथि जान नसकेको कुरा उजागर गरेको छ । यसै गरी केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागद्वारा प्रकाशित एयउगबिष्यल :यलयनचबउज या ल्मउबि ख्याज्ञ, दृण्घ ले प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नतिद्वारा कक्षा दोहोर्‍याउने दर र विचैमा कक्षा छाड्ने दर यस्तो देखाएको छ :

तालिका नं. १

कक्षा १ देखि ५ सम्मका विद्यार्थीहरूको कक्षोन्नति, कक्षा दोहोर्‍याउने र कक्षा छाड्ने दर

कक्षा	कक्षोन्नति दर		कक्षा दोहोर्‍याउने दर		कक्षा छाड्ने दर	
	सन् १९९५	२००१	१९९५	२००१	१९९५	२००१
ज्ञ	घठाट	द्वठाद्व	द्वज्ञाड	घडाठ	दृणट	ज्ञघाठ
द्व	ठणण	ठढाण	ज्ञडाठ	ज्ञटाड	ज्ञज्ञाण	द्व्वाण
घ	ठठाघ	डघाठ	ज्ञठाण	ज्ञद्वाघ	टाण	द्व्वाण
द्व	ठघाद्	डद्वाठ	ज्ञटाठ	ज्ञद्वाठ	ज्ञणण	छ्वाण
छ	टठाण	डद्वाण	ज्ञठाछ	ढाण	ज्ञट	ज्ञणण

स्रोत : पपुलेसन मोनोग्राफ भोलुम : १, २००३, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग

समयसापेक्ष नीति तयार गरी प्रतिवेदन पेस गर्न वि.सं. २०४५ सालमा 'उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग' को गठन गर्‍यो । २०५५ सालमा आफ्नो प्रतिवेदन श्री ५ को सरकारमा बुझाएको थियो । यसले प्राथमिक शिक्षालाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने कुरामा जोड दियो । २००७ सालदेखि त्यतिवेलासम्म विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, छात्राप्रतिशत र कुल भर्ना प्रतिशतमा जुन दरले वृद्धि भएको छ, यसले आउँदा दिनमा अरु सकारात्मक अवसरहरू बालबालिकाले पाउनेछन् भन्ने आशा गर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. २

विवरण साल	दृण्ठ	दृण्दृठ	दृण्घठ	दृण्द्धठ	दृण्छद्ध
विद्यालय	घदृज्ञ	ठदृछट	ज्ञण्ज्ञघड	ज्ञठडदृदृदृ	दृघदृदृदृ
विद्यार्थी	डछण्छ	दृदृदृदृदृदृदृदृ	ज्ञण्ठठदृदृदृ	दृण्ठडडदृदृ	घदृदृदृदृदृदृ
शिक्षक	अप्राप्त	अप्राप्त	दृठडण्छ	ठज्ञदृदृघ	दृदृदृदृदृदृ
छात्रा प्रतिशत	अप्राप्त	अप्राप्त	दृड	घट	दृदृदृदृदृदृ
कुल भर्ना प्रतिशत	णदृ	घदृ	दृण्दृदृ	ज्ञण्ठ	ज्ञदृदृदृ

स्रोत : शिक्षा मन्त्रालय, योजना महाशाखा २००३

यस आयोगको प्रतिवेदनअनुसार १-३ सम्म सञ्चालन हुने विद्यालयमा २ शिक्षक, १-५ सम्म कम्तिमा ३ शिक्षकको व्यवस्था साथै विद्यार्थी संख्या तराई, पहाड र हिमालमा क्रमशः ५५, ४५ र ३५ कायम गरेको थियो । उक्त आयोगले १ कक्षामा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये ३७.३% मात्र उत्तीर्ण भई २ कक्षामा जाने तथ्य देखाएको छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा वर्तमान औपचारिक परीक्षा प्रणालीको सट्टा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिअनुरूप कक्षोन्नति गरिनुपर्ने कुरामा जोड दिएको पाइन्छ । साथै देशको कुल शैक्षिक खर्चको ५५ प्रतिशत रकम आ.प्र.शिक्षा क्षेत्रमा खर्च भएको देखाएको छ भने शिक्षामा गर्ने लगानीको ७० प्रतिशत रकम तलव-भत्तामा खर्च हुने देखाएको छ (प्राथमिक शिक्षा दिग्दर्शन, २०४९, ११) ।

२०५५ सालमा गठित उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले पूर्वप्राथमिक शिक्षा र अनिवार्य तथा निःशुल्क प्राथमिक शिक्षासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति बनायो । यसमा आगामी १० वर्षभित्रमा देशभर निःशुल्क शिक्षा लागु गर्ने, सर्वसुलभ र सर्वव्यापी बनाउने, विद्यार्थीको पहुँच र भर्ना, पढाइ छाड्न नदिने यस तहको शिक्षालाई बालकेन्द्रित र गतिविधी उन्मुख तुल्याउने नीति लिएको थियो । तीन कक्षासम्म उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्था गरी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन

पढतिलाई सुदृढीकरण गरिने नीति बनाइयो । औपचारिक परीक्षाको सट्टा विद्यार्थीका दैनिक गतिविधि, गृहकार्य, उपस्थिति, हाजिरी, उमेर आदिको मूल्याङ्कन गरी शैक्षिक क्षति कम गर्न निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पढतिअनुरूप कक्षोन्नति गर्ने सिफारिस गर्‍यो ।

यस प्रणालीका निम्नलिखित उद्देश्य रहेका छन् :

- विचैमा विद्यालय छाड्ने संख्या कम गर्ने ।
- कक्षा दोहोर्‍याउने विद्यार्थी संख्या कम गर्ने ।
- विद्यार्थीलाई नियमित विद्यालय आउने वातावरण तयार गर्ने ।
- विद्यार्थीमा परीक्षामा अनुत्तीर्ण हुने संत्रास हटाउने ।
- प्राथमिक शिक्षाले गुणात्मक विकासमा टेवा पुर्‍याउने ।
- मूल्याङ्कनलाई विद्यार्थी केन्द्रित-बनाई प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि उपयोग गर्ने ।
- कमजोर विद्यार्थीको समयमै पहिचान गरी थप सुधारात्मक शिक्षणका माध्यमले मद्दत गर्ने ।
- विभिन्न साधन र माध्यमको प्रयोग गरी विद्यार्थीको सिकाइको लगातार र लेखाजोखा गर्ने परिपाटी बनाउने ।
- अधिकतम विद्यार्थीलाई प्राथमिक शिक्षा पूरा गराई शैक्षिक क्षति कम गर्ने ।
- उदार कक्षोन्नतिको नीति लागू गर्ने (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका, २०५९) ।

नेपालको प्रमुख शैक्षिक समस्या भनेको तल्लो तहमा लगानीअनुरूप प्रतिफल प्राप्त नहुनु हो । प्राथमिक तहमा सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र्याउन नसकिनु, विचैमा विद्यालय छाड्नु, कक्षा दोहोर्‍याउनु आदिका कारण शैक्षिक क्षति बढी हुनु परीक्षा प्रणालीकै जिम्मेवारी ठानी श्री ५ को सरकारले नवौं योजनादेखि १ कक्षादेखि ३ कक्षासम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पढति सुरुवात गर्ने नीति लिएको थियो । सर्वप्रथम देशका ५ जिल्ला (चितवन, इलाम, स्याङ्जा, सुर्खेत, कञ्चनपुर) मा लागू गरेको थियो (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका २०५६) । यसअन्तर्गत कक्षाहरू कक्षा शिक्षणका रूपमा सञ्चालन भएको छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन १०० को प्रभावकारी प्रयोगका लागि कार्यसञ्चायिका फोल्डर प्रयोग गरेको पाइयो । (नमुना अनुसूची १) यसअनुरूप विद्यार्थीमा परीक्षाको संत्रास हटाई सम्पूर्ण पक्षको मूल्याङ्कन गरी हासिल

गरेको उपलब्धिलाई उत्तम, मध्यम र सामान्य ३, २, १/√√√, √√, √ गरी अद्यावधिक गर्ने गरिएको पाइयो । फोल्डरमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन तालिका सिकाइउपलब्धि सूचक (अनुसूची २ मा नेपाली र अनुसूची ३ मा गणितको नमुना), विद्यार्थीको प्रगति विवरणसाथै विभिन्न पक्षको अभिलेख फारम (नमुना अनुसूची ४), कक्षागत तथा विषयगत सिकाइउपलब्धि सूचक फारम (नमुना अनुसूची ५), कक्षागत सिकाइउपलब्धि सूचक फारम (नमुना अनुसूची ६), अध्यावधिक गर्ने गरेको पाइयो । तर पछिल्ला वर्षहरूमा यी फारम सम्बन्धित निकायबाट नपढाइएको कारण विद्यालय वा कक्षाशिक्षकले आफ्नो स्वविवेकले अभिलेख खडा गरी राखेको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा शैक्षिक सत्र २०६४ बाट उक्त प्रणालीलाई छोडी आवधिक परीक्षा प्रणालीलाई नै अङ्कित गरेको पाइयो । औपचारिक परीक्षा पेपर पेन्सीलको सट्टा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धति जो लागु भयो, यसबाट सिकाइउपलब्धिमा कति सुधार भयो वा भएन भन्ने कुरा त्यति बाहिर आउन सकेको छैन तसर्थ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारितालाई नै यस अध्ययनको केन्द्रबिन्दु बनाइएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

मानवसभ्यताको विकासका लागि मानवले नै सिर्जना गर्दै आएको र पुनः निर्माण गर्दै आएको मुख्य चिज शिक्षा हो । शिक्षा वास्तवमा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण हुँदै आएको छ । समाजविकासको क्रममा आएको सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक परिवर्तनसँगै शिक्षाको स्वरूप र प्रकृति पनि रूपान्तरित हुँदै आएको पाइन्छ । औपचारिक शिक्षाको पहिलो तह प्राथमिक तह हो । यसको प्रमुख उद्देश्य बालबालिकालाई जीवननिर्वाहका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत ज्ञान प्रदान गराउनु नै हो । नेपालमा यस तहको शिक्षालाई बालकको आधारभूत आवश्यकताको विषयको रूपमा ग्रहण गर्ने काम हुँदै आएको पाइन्छ । वि.सं. २०४६ फाल्गुन २३-२६ सँग थाइलैन्डको जोम्तिन ९व्यक्तप्लभ० मा 'सबैको लागि शिक्षा' विषयक विश्व सम्मेलन भयो । यसमा नेपालले पनि सहभागीता भई त्यसले पारित गरेका निर्णय प्रति बचनवद्धता जाहेर गर्‍यो । यसले विकासको बाधक नै निरक्षरता हो र यो नै विश्वको चुनौति हो भन्ने कुराको निक्कै गरी शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच र समानता कायम गर्नुपर्ने कुरा सिफारिस गर्‍यो ।

नेपालका सन्दर्भमा शिक्षाविकासका लागि राज्यले ठूलो धनराशी खर्च गरिरहेको छ तथापि आशातीत उपलब्धि हासिल भएको देखिँदैन । यसका विभिन्न कारणमध्ये विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणाली पनि एक मानिन्छ । मूल्याङ्कन परिपाटी सुधारका निम्ति निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअन्तर्गत नि.वि.मू. प्रणाली शैक्षिक-सत्र २०५७/०५८ बाट नेपालका केही जिल्लामा कक्षा १-३ मा लागू हुँदै आएको छ । सामुदायिक विद्यालयमा यस किसिमको नि.वि.मू.प्रणालीको केकस्तो प्रभाव रह्यो ? यस प्रणालीबाट विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको सिकाइ-उपलब्धिमा कतिको सुधार आउन सक्यो ? कक्षा छाड्ने दर, दोहोर्न्याउने दर र उपस्थितिदर, कक्षोन्नति दरमा के कति सुधार हुन सक्यो, शिक्षक अभिभावकमाथि यसले कति प्रभाव छोड्न सक्यो ? आदि प्रश्नहरू व्यापक रूपमा चासोको विषय बनिरहेको सन्दर्भमा 'सामुदायिक विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता : एक अध्ययन' शीर्षकलाई छानी त्यसैमा यस अध्ययनलाई केन्द्रित गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

मानवसम्यताको विकास सँगसँगै कुनै न कुनै रूपमा सामाजिक आवश्यकता पूरा गर्न विद्यालयको जन्म भएको हो । विद्यालयको प्रमुख उद्देश्य समाजको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने हुन्छ । समाजलाई पराधीनताको अवस्थाबाट स्वाधीन र सुरक्षित बनाउने कार्यमा यसले अहम् भूमिका निर्वाह गरिरहेको हुन्छ । विद्यालयको काम शिक्षा दिनु मात्र नभई एक उन्नतिशील समाजको निर्माण गर्नु पनि हो । आज विश्वका प्रायःमुलुकमा प्राथमिक शिक्षालाई आधारभूत आवश्यकताका रूपमा लिने गरेको पाइन्छ ।

विश्व एक्काईसौं शताब्दीमा प्रवेश गरिसकेको सन्दर्भमा शिक्षाको मात्रात्मक विकासभन्दा गुणात्मक विकास हुनु सान्दर्भिक देखिन्छ । देशविकासको जग भन्नु आजका बालबालिका नै हुन् । हामीले एक पुस्तालाई असल शिक्षा दिन सकिएन भने त्यसको असर सयौं वर्षपछिसम्म पर्ने हुन्छ । प्राथमिक शिक्षाका लागि नेपालमा शिक्षा बजेटको ५५ प्रतिशत रकम विनियोजन गर्दा पनि शिक्षा क्षेत्रका समस्याहरू अत्यधिक असफल हुने बीचैमा कक्षा छाड्ने समस्यालाई न्यून गर्न सकिएको छैन । यस्तो अवस्थामा सुधार गर्नका लागि श्री ५ को सरकारले परीक्षणको रूपमा २०५७ बाट ५ जिल्लामा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन अन्तर्गत नि.वि.मू. प्रणाली लागू गरेको छ । यस प्रणालीबाट उत्पादित जनशक्ति गुणस्तरीय छन्, छैनन् ? विगतको उत्पादनभन्दा सुधार भएको छ, छैन ? सिकाइ-उपलब्धिमा सुधार आउन सकेको छ, छैन ? औपचारिक वार्षिक

परीक्षा प्रणाली र नि.वि.मू. प्रणाली मध्ये कुन प्रभावकारी रह्यो ? यस प्रणालीका बारेमा शिक्षक, अभिभावक कति जानकारी राख्छन् ? आदि प्रश्नहरू जुनसमुदायमा सिर्जना भएका, स्वयं अध्येतामा यसबारे अध्ययन गर्न उत्सुकता बढेको र यस विषयमा अध्ययन अनुसन्धान खासै केही कतैबाट प्रयास भएको नपाइएकाले यस बारेमा अध्ययन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको हो । यो नि.वि.मू. प्रणाली परीक्षणका रूपमा लागु भएको र सोको मूल्याङ्कन, अध्ययन-अनुसन्धान गरी यथार्थ स्थिति आमअभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी र शिक्षासँग सम्बन्धित व्यक्ति वा निकायसमक्ष प्रस्तुत गरिने भएकाले यसै विषयमा प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानलाई केन्द्रित बनाउने प्रयास गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू

वास्तविक रूपमा कुनै पनि अध्ययन निश्चित उद्देश्यबाट प्रेरित भएर गरिन्छ । यस अध्ययनका पनि निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- नेपालका सामुदायिक विद्यालयअन्तर्गतका प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका प्रचलित विधिहरूको जानकारी लिने ।
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पद्धतिमा देखिएका समस्याहरू पत्ता लगाउने ।
- नि.वि.मू. प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने क्रममा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू सुझाउने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

यस अध्ययनका निर्धारित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि निम्नलिखित शोधप्रश्नहरू निर्माण गरिएका छन् :

- निर्णयात्मक मूल्याङ्कनले मात्र विद्यार्थीको सही मूल्याङ्कन हुन सक्छ ?
- निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअन्तर्गत नि.वि.मू. कसरी गरिन्छ ?
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका क्रममा केकस्ता समस्याहरू देखापरेको छन् ?
- विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण मूल्याङ्कनका लागि नि.वि.मू. प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने कुराहरू के के छन् ?
- शैक्षिक क्षति कम गर्नका लागि नि.वि.मू.ले प्रभावकारी भूमिका खेल्न सक्छ ?

- परीक्षणको रूपमा ल्याइएको नि.वि.मू.प्रणाली सान्दर्भिक हो वा होइन ?
- नि.वि.मू.प्रणाली बाट विद्यार्थी, अभिभावक सन्तुष्ट छन् ?
- यस प्रणालीअनुसार विद्यार्थीले प्राप्त गरेका सिकाइ-उपलब्धिलाई माथिल्लो कक्षामा पनि कायम राख्न सकिएला ?
- यस प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्याको प्रभावकारी समाधानका उपायहरू केके हुन सक्छन् ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

यस अध्ययनको क्षेत्र व्यापक भए पनि समय, श्रोत, साधन र आर्थिक कठिनाइलाई मध्यनजर राखी अध्ययनका निम्नलिखित सीमाहरू तोकिएका छन् :

- (क) यो अध्ययन नेपालको चितवन जिल्लाको भरतपुर नगरपालिकाअन्तर्गत चारवटा सामुदायिक विद्यालय (श्री नारायणी उ.मा.वि., भरतपुर-१०, श्री रामनगर मा.वि., भरतपुर-१, श्री नयाँ किरण मा.वि., भरतपुर-११ र श्री सरदपुर मा.वि., भरतपुर-८) को प्राथमिक तह कक्षा (१-३) मा सञ्चालित नि.वि.मू. प्रणालीमा सीमित रहेको छ ।
- (ख) यो अध्ययन हरेक विद्यालयका २०/२० विद्यार्थी, उक्त विद्यालयका प्रधानाध्यापक-४, अभिभावक-१२, कक्षा शिक्षक-१२ र स्रोतव्यक्ति-१ गरी जम्मा १०९ जनामा सीमित रहेको छ ।
- (ग) विद्यार्थीलाई नेपाली, गणित, अङ्ग्रेजी र सामाजिक विषयका २०/२० प्रश्न, प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिलाई मौखिक प्रश्नावली, कक्षा शिक्षकलाई रेजा लगाउने प्रश्नावली र अभिभावकलाई लिखित प्रश्नावलीबाट सूचना, तथ्याङ्क र जानकारी सङ्कलन गरिएको छ (अनुसूची क्रमशः ७, ८, ९, १०) ।
- (घ) माथि उल्लेख गरिएका विद्यालयका १-३ कक्षाका विद्यार्थीको निरन्तर वि.मू. अनुसार प्राप्त तथ्याङ्क र प्रश्नावलीबाट प्राप्त परिणाम बीच तुलना गरी अन्ययनको विश्लेषणका लागि आधार बनाइएको छ ।
- (ङ) हरेक विद्यालयको १-३ कक्षाको २०६१, ०६२, ०६३ को प्राप्त नतिजालाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ ।

१.७ परिभाषित शब्दसूची

- अध्ययन क्षेत्र : यस शोधपत्र तयार पार्न तोकिएका विद्यालय र व्यक्तिहरू ।
- अभिभावक : यस शोध अध्ययनका लागि अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयका कक्षा १, २ र ३ का १२ जना अभिभावक ।
- उदार कक्षोन्नति : यस प्रणालीअनुसार कमजोर विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा लगी अवसर प्रदान गर्ने नीति ।
- कार्य सञ्चयिका फोल्डर : यस प्रणाली अनुसार विद्यार्थीहरूको विभिन्न पक्षको मूल्याङ्कन गरिएका फारम राख्ने फाइल ।
- प्रधानाध्यापक : यस अध्ययन क्षेत्रको सीमाभित्र पर्ने चारजना प्रधानाध्यापकहरू ।
- पुनर्ताजगीकरण : तालिमप्राप्त शिक्षकहरूलाई विशेष गरी शैक्षिक सत्रको सुरुमा सिकेको ज्ञान, सीप र अनुभावलाई ताजा बनाइराख्न दिइने छोटो समएको तालिम ।
- विद्यार्थी : यस अध्ययन क्षेत्रभित्रका चार विद्यालयका कक्षा २ का २०/२० जना विद्यार्थीहरू ।
- सरोकारवाला : निरन्तर वि.यु. प्रणाली संग सम्बन्धित तथा जवाफदेही व्यक्ति तथा विद्यार्थीहरू ।
- सामुदायिक विद्यालय : सरकारी अनुदानमा र जिल्ला शिक्षा कार्यलयको विशेष रेखदेखमा सञ्चालित विद्यालयहरू ।
- स्रोतव्यक्ति : यस अध्ययन क्षेत्रमा पर्ने स्रोतकेन्द्रका जि.शि.का. का प्रतिनिधि ।
- शैक्षिक क्षति : विद्यालयका विद्यार्थीहरूमध्ये कक्षा छाड्ने र कक्षा दोहोर्न्याउदाँ समाज र राज्यलाई हुने क्षति ।
- ऋब्ब न्वयगउ र नि.वि.मू. प्रणाली सञ्चालित कक्षाका विद्यार्थीहरूको समूह ।
- ल्यल ऋब्ब न्वयगउ र ऋब्ब लागू नभएका कक्षाका विद्यार्थीहरूको समूह ।

परिच्छेद - दुई

सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन

यस परिच्छेदमा अध्ययनसँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको सिंहावलोकन गरिएको छ । शैक्षिक गुणस्तर उठाउने सन्दर्भमा शिक्षाका क्षेत्रमा विभिन्न विद्वान् र अनुसन्धानकर्ताद्वारा लेख, रचना तथा अनुसन्धानमार्फत् आफ्ना विचार, सुझाव तथा तथ्याङ्कहरू प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । शैक्षिक विकासका सन्दर्भमा विभिन्न विद्वानबाट विभिन्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादन र कार्यान्वयन भएको पाइन्छ । यहाँ यस अध्ययनसँग सम्बन्धित लेख, रचना तथा अनुसन्धानबाट आएको प्राप्ति तथा सुझावलाई साहित्यको क्षेत्रमा र शैक्षिक तथा मनोवैज्ञानिक पक्षलाई सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा समावेश गरी प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक खाका

शिक्षा एउटा सामाजिक प्रक्रिया भएकाले समाज विकासका सन्दर्भमा उदय भएका सिद्धान्तहरूले शिक्षाको क्षेत्रमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । तसर्थ यो अध्ययन (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन) उदार कक्षोन्नतिसँग अन्तरसम्बन्धित रहेको पाइन्छ । उदारवाद अङ्ग्रेजी शब्द 'एडभचवर्ष्क' को नेपाली रूपान्तर हो । यसको अर्थ सबैले समान सुविधा र स्वतन्त्रताको अधिकार पाउनु वा मिल्नुपर्छ भन्ने आधुनिक राजनैतिक तथा आर्थिक सिद्धान्त हो । उदारवादको जन्म सातौं शताब्दीमा भएको भनिए तापनि प्राचीन ग्रीक नगर राज्यबाट विकास भएको पाइन्छ । आधुनिक उदारवादको सिद्धान्तहरूमा आदानप्रदानको सम्पूर्ण ढोका सधैं खुल्ला रहनु, ठूला उद्योगको राष्ट्रियकरण, समुचित शिक्षाको व्यवस्था मुख्य छन् (नेपाली शब्द सागर, २०५७) ।

उक्त सिद्धान्तले सबैलाई समान सुविधा र स्वतन्त्रता पाउनुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यसका लागि व्यक्तिका सबै पक्षको अध्ययन हुनु आवश्यक हुन्छ । सबै पक्षको अध्ययनको अभावमा कसलाई के सुविधा कति मात्रामा छ भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिँदैन । व्यक्तिका सबै पक्षको अध्ययन छोटो समयमा हुन सक्दैन तसर्थ यो नियमित र निरन्तर हुनु आवश्यक छ । यसरी निरन्तर मूल्याङ्कनका आधारमा बालबालिकाका समस्या र आवश्यकता पहिचान गरी समाधान तथा पूर्ति गर्न सकिने भएकाले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिता महसुस भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको हो ।

विद्यार्थीको सिकाइ-उपलब्धिको मापन गर्न निर्णयात्मक र निर्माणात्मक गरी मूल्याङ्कनका दुई तरिका अपनाइने गरिन्छ । निर्णयात्मक मूल्याङ्कन नेपालमा प्रचलित पुरानो पद्धति हो । यसमा विभिन्न परीक्षाको माध्यमबाट विद्यार्थीलाई पास फेल निर्धारण गरिन्छ । निश्चित उत्तीणाङ्कलाई सफलताको आधार तोकिएको हुन्छ, तर निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा आधारित निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा विद्यार्थीकेन्द्रित भएर उत्साह प्रदान गर्ने तथा मध्यम र न्यून स्तर भएकालाई थप मद्दत प्रदान गर्ने गरिन्छ । यसअन्तर्गत आवधिक लिखित परिक्षा, गृहकार्य, कक्षाकार्य, उमेर, उपस्थिति, अनुशासन, प्रयोगात्मक कार्य आदि क्षेत्रको नियमित मूल्याङ्कन गरी कार्य सञ्चयिका फाइलमा विद्यार्थी प्रगति-विवरण फारममा उत्तम, मध्यम र सामान्य श्रेणी विभाजन गरिन्छ । क, ख र ग वा १, २, ३ पर्ने परिपाटी पनि छ (नमुना अनुसूची ६) वास्तवमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा कक्षा दोहोर्‍याउन नलगाई माथिल्लो कक्षामा थप मौका र स्तर वृद्धि गर्न मौका प्रदान गरिन्छ । निरन्तर वि. मूल्याङ्कनले निर्माणात्मक मूल्याङ्कनमा जोड दिई विद्यार्थीलाई कक्षा चढाउनुभन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि पृष्ठपोषणका रूपमा उपयोग गरी कमजोर विद्यार्थीको उपलब्धिस्तर बढाउन मद्दत गर्दछ (अधिकारी, २०६२) ।

नेपालमा गुणात्मक शिक्षाको विकास गर्न विभिन्न प्रयास भए पनि प्राथमिक शिक्षाले फड्को मार्न सकेको छैन । विद्यालय उमेरका सबै बालबालिका भर्ना भएका छैनन् । भर्ना भएकामध्ये पनि कक्षा दोहोर्‍याउने, कक्षा छाड्ने, कक्षोन्नति दर कम भएको वास्तविकता यथार्थ हो । यसको प्रमुख समस्या आवधिक लिखित परीक्षामा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली नै हो । यसै कुरालाई महसुस गरी श्री ५ को सरकारले नवौं योजना कालबाट परीक्षणको रूपमा (२०५७/०५८) केही जिल्लामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गरिसकेको छ । यसमा विद्यार्थीको नियमित मूल्याङ्कन गर्ने, बालकेन्द्रित अध्ययन, विद्यालय आउने वातावरण सृजना गर्ने, चलाखलाई प्रोत्साहन र कमजोरलाई विशेष मद्दत गरी उदार कक्षोन्नतिका आधारमा कक्षा चढाई शैक्षिक क्षति कम गर्ने उद्देश्य लिइएको छ ।

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने विश्वभर समान सुविधा र स्वतन्त्रताको आवाज उठिरहेको कुरा व्यवहारमा कतै देखापरेको छैन । प्रत्यक्ष रूपमा सहूलियत दिएजस्तो गरेर अप्रत्यक्ष रूपमा समस्या खडा गरिने हुँदा देशले शिक्षाविकासका लागि जतिसुकै राम्रा कार्यक्रम र नारा ल्याए तापनि गुणस्तर माथि उठ्न सकेन । यस्तो अवस्थाबाट माथि उठ्न विविध परिस्थितिको मूल्याङ्कन गर्दै २०५७ साल देखि अधिराज्यका ५ जिल्लामध्ये चितवनमा पनि नि.वि.मूल्याङ्कनको नीति लागू गरेको पाइन्छ ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको सिंहावलोकन

- (क) सेरिड (१९९८) मा नेपालको प्राथमिक विद्यालयको मूल्याङ्कन प्रणालीको अध्ययनले सरकारी विद्यालयमा प्रभावकारी मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुन नसकेको, उदार कक्षोन्नतिको बारेमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूसमेत स्पष्ट हुन नसकेको, विद्यार्थीको उपलब्धिका बारेमा अभिभावकलाई नियमित जानकारी गराउने कार्य हुन नसकेको, कक्षा ५ को अन्तिम परीक्षा औपचारिक मात्र भएको उल्लेख गरी विद्यार्थी मूल्याङ्कन योजनालाई एकरूपता कायम गर्ने र विद्यार्थीको स्तर कायम गराउने जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई दक्ष जनशक्ति तथा भौतिक साधनयुक्त बनाउनुपर्ने, शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त शैक्षिक सामग्री, प्रभावकारी कक्षाकोठाको व्यवस्थापनमा ध्यान दिई निर्माणात्मक मूल्याङ्कन पद्धति अपनाई सबै शीर्षकमा अड्क भारको व्यवस्था मिलाउनु पर्ने, कमजोर विद्यार्थीलाई विशेष शिक्षण गर्ने र उत्कृष्ट विद्यार्थीलाई उत्साही बनाउने, प्रश्ननिर्माण, मूल्याङ्कन, विद्यार्थी अभिलेख निर्माण, परीक्षाको नतिजाबाट शिक्षणमा सुधार गर्ने, अभिभावकलाई समयमा नै विद्यार्थीको गतिविधिबारे जानकारी गराई उनीहरूबाट पृष्ठपोषण लिने विषयमा शिक्षकलाई तालिम दिनुपर्ने जस्ता कुराहरूको सुझाव दिएको पाइन्छ। सेरिडको यस अध्ययनले नि.वि.मू. को आवश्यकता र शिक्षण कार्यमा यसको महत्वलाई सङ्केत गरेको पाइन्छ।
- (ख) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सैद्धान्तिक अवधारणा दिने उद्देश्यले तत्कालीन श्री ५ को सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा २०५९ सालमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका प्रकाशित गर्‍यो। यस पुस्तिकामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको परिचय, आन्तरिक क्षमता दर तालिका, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको उद्देश्य, उद्देश्य प्राप्तिका लागि चालिने कार्यनीतिहरू, कार्यान्वयनका कार्यक्रमहरू, उदार कक्षोन्नतिको परिचय र आवश्यकता, सरोकारवालाहरूको भूमिका, विद्यार्थीको सिकाइ-उपलब्धि लेखाजोखा गर्ने साधन र अभिलेख व्यवस्थापन आदिका बारेमा जानकारी दिएको पाइन्छ।
- (ग) सेरिडद्वारा प्रकाशित 'विकासका निम्ति शिक्षा' नामक पुस्तकमा श्रेष्ठ (२०६०) 'सामुदायिक स्वामित्वको प्राथमिक शिक्षा १९८५-९० अन्तर्गत निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र यसको प्रभाव' शीर्षकको लेखमा यस प्रणालीको अवधारणा, ऋइएभ कार्यक्रमको परिचय, कार्यक्रमका प्रमुख उद्देश्यहरू, ऋइएभ कार्यक्रमअन्तर्गत निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी अनसूचक पाठ्यक्रमको निर्माण, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था, नि.वि.मू. पुस्तिका निर्माण, निर्देशिका निर्माण, निरीक्षणको व्यवस्था आदिका बारेमा उल्लेख गर्नुका साथै निरन्तर विद्यार्थी

मूल्याङ्कनको प्रभाव, विद्यार्थी भर्ना संख्यामा वृद्धि, विद्यार्थीको उपलब्धिप्रति अभिभावकको सचेतता, शिक्षण-सिकाइ सुधार गर्न मूल्याङ्कनका प्रयोग आदि राम्रा पक्ष उल्लेख भएको पाइन्छ । साथसाथै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको सुधारका पक्षहरू अनुपूरक तालिमको समयावधिमा वृद्धि, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका शिक्षित अध्यक्ष र सदस्यहरूलाई तालिम, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पुस्तिकामा सुधार गरिएको कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

(घ) सन् १९८२ मा प्रकाशित बेजुनाराज भण्डारीको तुजभ भुवगिबतप्यल त्भअजलप्रगभक एचभखबभिलत बत त्जभ एचषबचथ क्अजयया या प्वतकबलमग त्यधल एबलअजथबत व्वभवु शीर्षकको अनुसन्धानात्मक लेखमा उपयुक्त मूल्याङ्कन प्रविधिको पहिचान, कक्षाकोठा शिक्षणमा यसको प्रयोगका साथै शिक्षण कार्यमा शिक्षकले भोग्नुपरेका समस्याका बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । उक्त अध्ययन काठमाडौँ जिल्लामा ७५ वटा प्राथमिक विद्यालयको अङ्ग्रेजी, गणित र नेपाली विषयका एकाइ परीक्षाको नमुना उत्तर पुस्तिका सङ्कलन गरी गरिएको पाइन्छ । साथै उक्त अध्ययनले मूल्याङ्कन सुधारका लागि केही सुझाव पनि प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

(ङ) राम्रो व्यवस्थापन भएको विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि उच्च रहनुले विद्यार्थीको सिकाइमा प्रभाव पार्ने तत्व विद्यालय व्यवस्थापन पनि हो भनेर शिक्षा नियमावली २०४९ ले प्रत्येक विद्यालयको रेखदेख र सञ्चालनका लागि एक व्यवस्थापन समिति रहने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर यसको गठन हुँदैदेखि विद्यालयमा सरकारी तथा राजनैतिक हस्तक्षेप हुने गर्नाले समितिले गर्नुपर्ने काम प्रभावकारी रूपमा सम्पादन हुन सकेन । विद्यालय सञ्चालनमा सामूहिक सहभागिताको अभाव देखिएकोले व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीलाई उनिहरूको काम कर्तव्य र अधिकारको बारेमा सचेत र सजग बनाउने उद्देश्य लिइयो जसबाट कामचलाउका पारामा चलेका सरकारी विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर उच्च बनाउने र लगानीअनुरूप उपलब्धि हासिल गर्न सकियोस् । शैक्षिक उपलब्धि बढाउनमा विद्यालयले मात्र केही गर्न सक्दैन, त्यसका लागि अभिभावकको सक्रिय सहभागिता हुनुपर्दछ । सरकारको दायित्व विद्यालय सुधारको व्यवस्थापनभन्दा पनि सहयोगकर्ताको रूपमा अगाडि बढ्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको पाइन्छ (मैनाली, २०५७) ।

(च) सन् २००३ मा शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरले तुभभअतष्वभ या ऋव्व यल क्तगमभलतक व्वजष्वभखभभलत म्चयउयगतक बलम व्ततभलमभलअभु शीर्षकको प्लर्वा च्भउयचत मा चितवन, इलाम, स्याङ्जा, कञ्चनपुर र

सूखेत जिल्लामा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोस्रो चरण (१९९९-२००४) सामग्री विकास र शिक्षक तालिम र दोस्रो वर्ष (सन् २०००-२००१) मा कक्षा १ देखि नि.वि.मू. प्रक्रियाको थालनी भएर २००३ मा कक्षा तीनसम्म लागू गरिएको थियो । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रयोजनका लागि कार्यहरू लागू भएका जिल्लाबाट १०/१० विद्यालय छनोट गरी १-३ कक्षाका विद्यार्थीहरूको हाजिरी, विद्यालय छाड्ने दर, उपलब्धि स्तरलाई तुलनात्मक अध्ययनका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । उक्त लेखमा ऋब्व र ल्हल ऋब्व का विद्यार्थीको सिकाइ-उपलब्धि को तुलनात्मक व्याख्या गरिएको छ । समग्रमा ऋब्व नचयगउ को भन्दा ल्हल ऋब्व नचयगउ को उपलब्धि बढी पाइएको विश्लेषण उक्त अप्रकाशित शोधलेखमा गरिएको छ ।

- (छ) शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा २०५९ (द्वितीय संस्करण) मा प्रकाशित निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन शिक्षक तालिम पुस्तकामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको परिचय, यो प्रणाली लागू गर्नुपर्नाका कारणहरू, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक सिकाइ-उपलब्धि सूचक र कार्य सञ्चयिकाबीच सम्बन्ध, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि उपयोगी शिक्षण विधिहरू, कक्षा व्यवस्थापन, मूल्याङ्कनका अन्य तरिकाहरू, विद्यार्थी कार्य सञ्चयिका व्यवस्थापन, शिक्षकको भूमिका र दायित्व, अनुगमन प्रक्रिया र तालिम कार्यक्रमको पृष्ठपोषण आदिका बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।
- (ज) अधिकारी (२०६३) को अनुसार बालबचाऊ नर्वेद्वारा सञ्चालित काभ्रे जिल्लाको मच्छे, चापाखोरी, मङ्गलटार गा.वि.स. का २३ प्राथमिक विद्यालयमध्ये २०६० देखि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सञ्चालन भएका ६ वटाको प्रयोग र प्रभावकारिता प्रस्तुत गरी कमी- कमजोरी केलाई सुधारका लागि सुझावहरूसमेत प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।
- (झ) पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०५६) सालमा प्रकाशित 'निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका' मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको परिचयका साथै उदार कक्षोन्नति परिचय, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका विशेषताहरू, यो प्रणाली लागू गर्नुपर्नाको कारणहरू, प्रणाली सञ्चालनका कार्यनीतिहरू, सामग्री निर्माण र वितरण प्रक्रिया, कार्यसञ्चयिका व्यवस्थापन, अनुगमन र मूल्याङ्कन, विभिन्न निकायहरूको भूमिका साथै विद्यार्थी प्रगति विवरण (कक्षा १, २, ३) आदिका बारेमा जानकारी दिने उद्देश्यले उल्लेख गरेको पाइन्छ ।
- (ञ) नेपाल सरकार, शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, शैक्षिक तालिम केन्द्र बारा, कलैयाद्वारा नि.वि.मू. शीर्षकको लेखमा २०६३/०६४ मा प्रकाशित 'समाचार पत्र' नामको पत्रिकामा प्रशिक्षक पुष्पराज ढकालको लेखमा भनिएको छ - राज्यले केही दशकदेखि शिक्षाको विकासमा र विस्तारमा धेरै लगानी गर्दै आएको छ ।

शिक्षालाई सर्वसाधारणको पहुँचसम्म पुऱ्याउन विभिन्न प्रयासहरू (प्राथमिक शिक्षा निःशुल्क, छात्रवृत्तिको व्यवस्था आदि) भएका छन् र यसो भए तापनि शैक्षिक क्षति कम गर्न सकिएको छैन ।

शैक्षिक क्षति न्यूनीकरणका लागि रा.यो.आ.ले नवौँ योजनाको शिक्षाको नीति तथा कार्यक्रममा 'विद्यार्थीहरूको निरन्तर मूल्याङ्कन गर्ने प्रणालीलाई क्रमशः लागू गर्दै लगिने छ, १-३ कक्षासम्म कक्षा चढाउने उदार नीति प्रयोगात्मक रूपमा केही स्थानमा कार्यान्वयन गरिनेछ' भन्ने उल्लेख भएबाट शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई केही जिल्लामा लागू गरेको थाहा हुन्छ । परीक्षारूपी भूतलाई हटाई (विस्थापित गरी) विद्यार्थीका सबै पक्षको उपलब्धिको लेखाजोखा गर्ने र त्यसैको आधारमा कक्षा चढाउने नीति लागू गर्ने उद्देश्यले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको अवधारणा आएको उक्त लेखमा उल्लेख गरिएको छ । शिक्षक-सिकाइ क्रियाकलापको क्रममा प्रत्येक विद्यार्थीले हासिल गरेका सिकाइ-उपलब्धिको लेखाजोखा गरी स्तर पत्ता लगाउनु नै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका उद्देश्यहरूलाई सूचीकृत गरिनुको साथै कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका समस्यालाई समाधान गर्न सुझाव पनि प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

- (ट) शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा मिति उल्लेख नगरिएको 'निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन के ? किन र कसरी ?' शीर्षकको पुस्तिकामा यस प्रणालीको परिचय, यसको उपादेयताका साथै यसअन्तर्गत मूल्याङ्कन प्रक्रिया सम्बन्धी जानकारी प्रश्नोत्तर शैलीमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

परिच्छेद - तीन

अध्ययन विधि

३.१ तथ्याङ्क स्रोत

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई वस्तुगत, विश्वसनीय र परिणाममुखी बनाउनका लागि तथ्याङ्कहरूको अनिवार्यता रहन्छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका विभिन्न स्रोतहरू हुन्छन् । यस अध्ययनमा प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएका छन् । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत तोकिएका विद्यालयका कक्षा १-३ का कक्षाशिक्षक - १२ जना (प्रत्येक विद्यालयको ३ जनाका दरले) प्रधानाध्यापक ४ जना, अभिभावक १२ जना (हरेक विद्यालयको ३ जनाका दरले), विद्यार्थी ८० जना (प्रत्येक विद्यालयका ३ कक्षाका २० जनाका दरले), स्रोतव्यक्ति १ जना (सम्बन्धित स्रोत केन्द्र) लाई छुट्टाछुट्टै प्रश्नावली दिई तथ्य सङ्कलन गरियो । यीमध्ये कक्षाशिक्षकलाई प्रश्नावली फारम उपलब्ध गराएर उनीहरूलाई रेजा लगाउन लगाइयो । प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिलाई प्रश्नावलीका आधारमा मौखिक पश्न सोधी तथ्य/विचार/सूचना सङ्कलन गरियो । अभिभावकलाई प्रश्नावली दिई उत्तर लेख्न लगाई तथ्य सङ्कलन गरियो । विद्यार्थीलाई (कक्षा ३) प्रश्नावली निर्माण गरी त्यसैका आधारमा परीक्षा लिई उपलब्धिस्तर मापन गर्ने काम भयो ।

अध्ययनका क्रममा द्वितीय स्रोतबाट पनि तथ्य/तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने काम गरियो । यसअन्तर्गत कक्षोन्नति दर, कक्षा छाड्ने दर, दोहोर्च्याउने दर, वार्षिक उपलब्धिति, उत्तीर्ण विवरण, विषयगत सिकाइ-उपलब्धि सम्बन्धी सम्पूर्ण तथ्य, सूचना र जानकारीहरू विद्यालय अभिलेखबाट लिइएको थियो ।

३.२ अध्ययनको जनसंख्या

अध्ययनका क्रममा सम्पूर्ण क्षेत्रका सम्पूर्ण विद्यालयलाई समेट्न सम्भव नहुने भएकाले चितवन जिल्लाका भरतपुर नगरपालिकाअन्तर्गतका सामुदायिक विद्यालयमध्ये ४ वटा विद्यालयका प्रधानाध्यापक, ८० जना विद्यार्थी, १२ जना कक्षा शिक्षक, १२ जना अभिभावक र १ स्रोतव्यक्ति गरी जम्मा १०९ जना जनसंख्यालाई आधार मानिएको छ ।

३.३ नमुना छनोट प्रक्रिया

यस अध्ययनका सिलसिलामा विद्यालय छनोट गर्दा चारमध्ये सामुदायिक विद्यालयमध्ये सर्वोत्कृष्ट नतिजा ल्याउन (एस्.एल्.सी.) सफल नारायणी उ.मा.वि., जनजातिको विद्यार्थीको बाहुल्य रहेको नयाँकिरण मा.वि., नगरपालिकाअन्तर्गत राजमार्गले छोएको ठाउँ भएर पनि आर्थिक अवस्था कमजोर भएका परिवारका बालबालिकाहरू अध्ययन गर्ने रामनगर मा.वि. र सहरउन्मुख र प्रायः ब्राम्हण समुदायका बालबालिका अध्ययन गर्ने शरदपुर मा.वि. लाई लिइएको छ । यसअनुसार उक्त विद्यालयका प्र.अ. र कक्षा शिक्षकहरू स्वतः छनोट प्रक्रियामा परेका छन् । अभिभावकका सम्बन्धमा गोलाप्रथा प्रक्रिया लागु गरी समावेश गरिएको हो । त्यसै गरी विद्यार्थी छनोट गर्दा ४० रोलनं. भित्रका विजोर रोल नं. भएका विद्यार्थीहरू समेटिएका छन् ।

३.४ साधननिर्माण र विश्वसनीयता

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि प्रश्नावली र अभिलेख फारम गरी मुख्यतः २ किसिमको साधनको विकास गरिएको छ । प्रश्नावलीहरूमध्ये प्रधानाध्यापक र स्रोतव्यक्तिका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली कार्यान्वयन पक्ष, प्रभाव र परिणामसँग सम्बन्धित हुने गरी निर्माण गरिएका छन् । त्यसै गरी कक्षाशिक्षक र अभिभावकका लागि निर्माण गरिएको प्रश्नावली धारणा- मापन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको छ । साथै विद्यार्थीका लागि निर्मित प्रश्न प्राथमिक शिक्षा दिग्दर्शन (२०४९ परिमार्जन २०५७ सहित) लिखित कक्षा २ का नेपाली, सामाजिक, अङ्ग्रेजी र गणित विषयका सिकाई उपलब्धिको मापन हुने गरी निर्माण गरिएका थिए । अध्येता स्वयं शिक्षक भएकाले निजी अनुभव, सोधपुछ र आवश्यक तथ्य सङ्कलनका बुँदाहरू (कक्षोन्नति, कक्षा दोहोर्‍याउने, कक्षा छाड्ने, उपस्थिति) समेटिने गरी फारम निर्माण गरिएको हो ।

साधनलाई सकेसम्म वैधता र विश्वसनीयतामा केन्द्रित गर्नका लागि निर्मित प्रश्नहरूको पूर्व परीक्षण गरिएको थियो भने प्रश्नको स्तरीयता कायम गर्नका लागि प्रश्नहरूको पदविश्लेषण गरी स्तरीय प्रश्न समावेश गरिएको थियो ।

३.५ तथ्याङ्कसंकलन प्रक्रिया

सामग्री सङ्कलनका सिलसिलामा अध्येता स्वयं विद्यालयमा उपस्थित भई प्र.अ. सँग अनुरोध गरी अभिलेखबाट तथ्यहरू लिइएका हुन् । प्र.अ. र स्रोतव्यक्तिलाई अध्येता स्वयं उपस्थित भएर प्रश्न सोधी विचार धारणा र अनुभव सङ्कलन गर्ने काम गरियो । कक्षाशिक्षक र अभिभावकका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली उपलब्ध गराई तत्कालै अध्येताको उपस्थितिमा उत्तर भर्न लगाई सूचना सङ्कलन गरिएको हो । अभिभावकलाई विद्यालयमा पूर्वसूचना दिई बोलाइएको थियो । विद्यार्थीलाई परीक्षा लिंदा प्रधानाध्यापकसँग, अनुमति लिई, प्रश्नका बारेमा जानकारी दिई उत्तर लेख्ने तरिका सिकाई २० प्रश्नको १:५ मिनेटका दरले ३० मिनेट समय दिई अध्येता आफैले उत्तर लेख्न निर्देशन दिएर परीक्षण गरिएको हो ।

प्राप्त तथ्यतथ्याङ्कलाई अध्ययनका क्रममा तालिका, स्तम्भ चित्र, अध्ययन विश्लेषण, पुस्तकालय विधि, स्वाध्यायन, निजी ज्ञान अनुभवको प्रयोग, शोध निर्देशक तथा सम्बन्धित विषयका विज्ञहरूको रायसुझाव आदि तरिका अपनाइएको छ । चरणगत रूपम भन्नुपर्दा तथ्य सूचना आदि सामग्रीको मूल्याङ्कन प्रक्रिया अपनाइएको छ ।

परिच्छेद - चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाअगाडि नेपालमा सरकारी मातहतबाट सञ्चालित भाषापाठशाला र पब्लिक स्कुल गरी २ प्रकारको विद्यालय रहेको पाइन्छ । यस योजना लागू भएपश्चात् ती सबै विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालयअन्तर्गत समेटिएको पाइन्छ । यसरी नै अहिले पनि नेपाल सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान पाउने गरी अनुमति वा स्वीकृति प्राप्त विद्यालयलाई सामुदायिक विद्यालय भन्ने गरिएको छ (शिक्षा ऐन सातौं सम्शोधन, २०६० : २९) । यस्ता विद्यालयका अतिरिक्त निजी तथा आवासीय विद्यालय पनि छन् जसलाई संस्थागत विद्यालय भनिन्छ । सामुदायिक विद्यालयको तहगत समरचनाअनुसार प्राथमिक तह (१-५), निम्न माध्यमिक तह (६-८), माध्यमिक तह (९ र १०) र उच्च माध्यमिक तह (११ र १२) गरी चार प्रकारका विद्यालय सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ (प्रा.डा. बासुदेव काफ्ले र अन्य (२०६०) ।

शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय शिक्षा विभागअनुसार सन् २००७ मा (वि.स. २०६३) नेपालमा प्राथमिक तहमा छात्रा २०१५३४६ र छात्र २१११४८८ गरी जम्मा ४१२६८३३ विद्यार्थी रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा चितवन जिल्लामा छात्रा ३६९४७ र छात्र ३५७४६ गरी जम्मा ७२६९३ विद्यार्थीहरू अध्ययन रहेको देखिन्छ ।

४.२ नेपालका सामुदायिक विद्यालयअन्तर्गतको प्राथमिक तहमा मूल्याङ्कनका प्रचलित विधिहरू

प्रयोजनका दृष्टिले मूल्याङ्कन प्रक्रिया निर्णयात्मक र निर्माणात्मक गरी २ प्रकारका छन् :

निर्णयात्मक मूल्याङ्कनको पुरानो प्रचलित पद्धति हो । यसले विद्यार्थीका सबै पक्षको मूल्याङ्कन नगरी केवल लिखित परीक्षालाई कक्षोन्नतिको आधार मान्दछ । विद्यार्थीको उपलब्धिको मापन गर्न निश्चित पूर्णाङ्क किटान गरी उत्तीर्णाङ्कसमेत तोकिएको हुन्छ । यसमा १०० पूर्णाङ्कमा उत्तीर्णाङ्क ३२ तोकिएको हुन्छ । प्रथम त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र पार्षिक गरी तीन चरणमा परीक्षा लिने गरिन्छ । जसमा प्रथम त्रैमासिक १० पूर्णाङ्कको, अर्धवार्षिक ३० पूर्णाङ्कको र वार्षिक ६० गरी

१०० पूर्णाङ्कमा तीन परीक्षामा आएको प्राप्ताङ्क जोडी ३२ आएका उत्तीर्ण गर्ने र नआएमा अनुत्तीर्ण गर्ने परिपाटी छ । कक्षोन्नतिका लागि आवश्यक अङ्क ल्याउन नसकेमा सुधार गर्न सकिने अवस्था एवम् व्यावहारिक रूपमा कृपाङ्क दिएर माथि चढाउने प्रचलन पनि नभएको होइन् । यसरी वास्तवमा लिखित परीक्षालाई मात्र आधार मानी कक्षोन्नति वा दोहोऱ्याउन लगाइने हुँदा प्राथमिक तहमा यो प्रणाली त्यति व्यवहारिक मानिदैन । यसर्थ यसका ठाउँमा निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अघि सारिएको हो । साथै प्राथमिक उमेरसमूहका बालबालिका विद्यालय नआउने, आएका मध्ये पनि बीचैमा विद्यालय छाड्ने, ठूलो संख्यामा अनुत्तीर्ण हुने आदि समस्याको कारक तत्व लिखित परीक्षा नै हो भन्ने ठहर गरी नवौं योजनाकालबाट निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई क्रमशः लागू गर्दै आएको पाइन्छ (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, परिचय पुस्तिका, २०५९) ।

निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रणालीमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन आवधिक परीक्षाका साथसाथै उसको कक्षाकार्य, गृहकार्य, समूहकार्य, हाजिरी, उमेर, अनुशासन आदि पक्षको रेकर्डबाट उसको मूल्याङ्कन गरिन्छ र पाठको अन्तमा, एकाइको अन्तमा हरेक विद्यार्थीको कार्यसञ्चयिका फाइलमा उसले हासिल गरेको उपलब्धिको अभिलेख राखिन्छ । त्यसै अभिलेखलाई वर्षको अन्तमा कक्षोन्नतिको आधार बनाइन्छ । वास्तवमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली निर्माणात्मक मूल्याङ्कन कै एक अंश हो । यसमा उदार कक्षोन्नतिलाई प्राथमिकता दिइन्छ ।

सिकाइ बालबालिका केन्द्रीत हुन्छ । चलाख विद्यार्थीलाई हौसला प्रदान गर्ने र सिकाइस्तर मध्यम र न्यून भएकालाई थप मद्दत गरी सिक्न प्रेरित गरिन्छ । यस प्रणालीमा सिकाइस्तर क, ख र ग समूहमा लेखाजोखा गरिन्छ । यसरी गरिएको लेखाजोखाको परिणामलाई कक्षोन्नतिको आधार मानिन्छ । न्यून सिकाइस्तर भएकालाई अनुत्तीर्ण गरी कक्षा दोहोऱ्याउन लगाइदैन । माथिल्लो कक्षामा लगी सिकाइस्तर बढाउन थप मद्दत र मौका प्रदान गरिन्छ । यसमा विद्यार्थीको सिकाइको निरन्तर लेखाजोखा गर्न सजिलो हुने भएकाले कक्षा शिक्षण गर्ने व्यवस्था गर्ने प्रावधान रहेको छ ।

प्राथमिक तहमा देखिएको ठूलो शैक्षिक क्षति कम गराउन शिक्षा मन्त्रालयले निरन्तर विद्यार्थीको मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सन् २००० देखि २००१ (वि.सं. २०५७-२०५८) बाट कक्षा १ देखि परीक्षणका रूपमा कार्यान्वयन प्रक्रियाको थालनी गरेको हो । उक्त कार्यक्रम नेपालका ५ जिल्ला इलाम, सुर्खेत, स्याङ्जा, कञ्चनपुर र चितवनमा लागू गरिएको थियो (निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका, २०५९) ।

उक्त समयदेखि चितवनका सबै सामुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तह (१-३) मा लागू गरिएको छ । यो पद्धति कार्यान्वयनकै क्रममा छोटो समयमा नै विविध समस्याका कारण त्यति प्रभावकारी बन्न नसकेको अध्ययनबाट देखिन्छ ।

४.३ नि.वि.मू. प्रणालीको कार्यान्वयनमा सरोकारवालासंग सम्बन्धित जटिलताहरू

शैक्षिक सत्र ०५७/०५८ बाट परीक्षणका रूपमा कक्षा १ बाट लागू भएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनका क्रममा यसको निरन्तरता र प्रभावकारितामा विविध समस्याहरू विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको पाइयो । तिनलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

४.३.१ विद्यार्थी

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका केन्द्रबिन्दु भनेकै विद्यार्थीहरू हुन् । विद्यार्थीहरूकै शैक्षिक गुणात्मक विकासका लागि लागू गरिएको यस प्रणालीको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता नदेखिनुमा विद्यार्थीसँग सम्बन्धित समस्या पनि जिम्मेवार छन् ।

गरिबी नेपालकै एक प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ । यसबाट यस अध्ययन-क्षेत्र परेका विद्यार्थीहरूमध्ये अधिकांश विद्यार्थीहरूमा पोसाक, कपी, कलम, भोलालगायतका शैक्षिक सामग्री खरिद गर्न क्रयशक्तिको अभाव रहेको पाइन्छ । अध्ययनका क्रममा शैक्षिक सामग्रीको स्थान अग्रणी रहन्छ । यसका साथै मासिक शुल्क तिर्नसमेत उनीहरू सक्षम देखिदैनन् । यसले गर्दा पठनपाठनमा प्रत्यक्ष असर पारेको छ । गरिबीकै कारण अभिभावक र स्वयम् विद्यार्थीसमेत अर्थोपार्जनका लागि काम गर्न बाध्य हुनुपर्ने स्थिति देखिन्छ ।

हाल नेपालको साक्षरता (६+वर्ष) ६३ प्रतिशत मात्र रहेको परिप्रेक्ष्यमा यस अध्ययन-क्षेत्रका विद्यार्थीहरूले पनि घरायसी शैक्षिक वातावरण प्राप्त गर्न सकेको देखिदैन (तीन वर्षे अन्तरिम योजना २०६४/०६५-०६६/०६७ : २५२) । बाबु, आमा, दाजु, दिदीजस्ता अभिभावक तथा घरवरपर विद्यालय नजाने साथीहरूको संरक्षण र सङ्गतका कारण अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न सकेको पाइदैन । अशिक्षित अभिभावकका कारण उसलाई गृहकार्य गर्न प्रेरित गर्ने र सहयोग गर्ने कुरामा कमी हुन गएको देखिन्छ । तसर्थ घरायसी शैक्षिक वातावरण अनुकूल नहुँदा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको महत्व तथा प्रभावकारितामा असर पुगेको पाइन्छ ।

४.३.२ अभिभावक

विद्यार्थीको अधिकांश समय अभिभावकसँग बितेको हुन्छ । अतः विद्यार्थीको शैक्षिक उत्तयनमा विशेष भूमिका रहेको हुन्छ । यस अध्ययन-क्षेत्रभित्रका विद्यार्थीको अभिभावकसँग पनि यस प्रणालीको निरन्तरता र प्रभावकारितालाई अगाडि बढाउने क्रममा विविध समस्याहरू देखिन्छन् ।

विद्यार्थीको शैक्षिक प्रगतिका लागि अभिभावक स्वयम् पनि शिक्षित र चेतनशील हुनु आवश्यक छ । आफ्ना सन्तानको पठनपाठन केकसरी भइरहेको छ भन्ने कुराका साथै निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन सम्बन्धी सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षको ज्ञान नभएका अभिभावकका कारण निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारितामा ठेस पुगेको देखिन्छ । अध्ययनका क्रममा नि.वि.मू. प्रणालीका बारेमा कति थाहा छ ? भनी सोधिएको प्रश्नमा १२ जना अभिभावकमध्ये ६ जनालाई ज्ञान भएको, ३ जनालाई अलिअलि ज्ञान भएको र ३ जनालाई केही पनि थाहा नभएको पाइयो ।

एकातिर आफ्ना सन्तानप्रतिको उत्तरदायित्व बोध भएर पनि त्यसप्रति उदासीन हुने प्रवृत्ति अधिकांश अभिभावकहरूमा देखिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीअन्तर्गत अभिभावकले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकामा कमी भएको देखिन्छ । आर्थिक सक्षमता हुँदाहुँदै पनि आफ्ना सन्तानलाई आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री उपलब्ध नगराउने तथा आवश्यक समयसमयमा बालबालिकाको प्रगति विवरण बुझ्न विद्यालय नजाने प्रवृत्ति देखिन्छ । तपाईं कति समयमा विद्यालय जानुहुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा १२ जना अभिभावकमध्ये १ महिनामा जाने १ जना, ३ महिनामा जाने ८ जना र ४ महिनामा एकपटक जाने ३ अभिभावक पाइयो । आफै जानु हुन्छ कि विद्यालयले बोलाएर मात्र जानु हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा १२ जनामध्ये ६ जनाबाट आफै जान्छु भन्ने उत्तर आयो भने ६ जनाबाट विद्यालयले बोलाएपछि जान्छु भन्ने उत्तर पाइयो ।

अर्कोतिर अभिभावकहरूको कार्यव्यवस्तताका कारण आफ्ना सन्तानका लागि आवश्यक समय प्रदान गर्न सकिरहेको पाइएन । एकातिर गरिवी र अर्कोतिर कार्यव्यवस्तताका कारण विद्यालयमा गएर आफ्ना सन्तानको प्रगतिका बारेमा जानकारी लिन नसक्नुका साथै विद्यार्थीलाई घरमा दिनुपर्ने समय पनि दिन नसकेको कुरा प्रधानाध्यापक र कक्षा शिक्षकसँगको प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा जानकारी पाइयो । यस समस्याका कारण नि.वि.मू.प्रणालीको प्रभावकारितामा सहयोग पुगेको देखिदैन ।

४.३.३ शिक्षक

विद्यार्थीहरूमा शैक्षिक उन्नयन गराउने मुख्य जिम्मेवारी शिक्षकको नै हो । त्यसका लागि शिक्षक कर्तव्यनिष्ठ, योग्य र सक्षम हुनु आवश्यक छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा आशातीत उपलब्धि हासिल हुन नसक्नुमा वा प्रभावकारिता नआउनुमा शिक्षकसँग सम्बन्धित समस्याहरू पनि रहेका छन् ।

विद्यार्थीमा उचित ज्ञान, धारणा र सीपको विकास गर्न तथा नि.वि.मू. प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षकलाई तालिम र पुनर्ताजगीकरण तालिम प्रदान गर्न आवश्यक हुन्छ । नि.वि.मू. प्रणाली एक नयाँ प्रयोग भएकाले सम्बन्धित शिक्षकलाई पर्याप्त तालिम दिइनु पर्दछ । शिक्षण विधि, सामग्री निर्माण र प्रयोग तथा परीक्षा र मूल्याङ्कन सम्बन्धी ज्ञानअनुभव नभएका शिक्षकबाट शैक्षिक प्रगति गर्ने कुरामा ठोस सहयोग पुग्न सक्दैन । यस क्षेत्रका शिक्षकलाई ८ वर्षभित्रमा ३ पटक (सुरुमा ७ दिन, बीचमा ३ दिन र पछि १ दिन) जम्मा ११ दिन तालिम दिइएको पाइन्छ । हरेक वर्ष पुनर्ताजगी तालिम दिनुपर्ने, नयाँ शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्ने हुन्छ । जुन शैक्षिकसत्रको सुरुमा १ दिने तालिम दिइन्छ, त्यो अपर्याप्त भएको कुरा प्रधानाध्यापक र शिक्षकबीच भएको प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा जानकारी प्राप्त भयो । तसर्थ विद्यालयमा नयाँ र तालिम अप्राप्त शिक्षकद्वारा अध्यापन गराइनुले यस प्रणालीले लिएको उद्देश्य र प्रभावकारिता सकारात्मक भूमिका खेल्न नसक्ने कुरा प्रष्ट देखिन्छ ।

यस प्रणालीको सफल कार्यान्वयनमा शिक्षक स्वयम् बढी लगनशील र जिम्मेवार बन्नुपर्ने देखिन्छ । शिक्षक शिक्षणविधि सामग्री-निर्माण र प्रयोग, अभिभावकप्रतिको जवाफदेहिता, शिक्षणयोजना र शिक्षण कार्य, विद्यार्थीको मनोविज्ञान, कार्यसञ्चयिका दुरुस्त राख्ने कार्यमा निष्ठावान् हुनु जरुरी छ । साथै शिक्षक, स्रोतव्यक्ति र प्र.अ.को निर्देशन र सुझाव पूर्णतः पालना गरी खट्नुपर्ने हुन्छ । यस अध्ययन-क्षेत्रका यस प्रणालीसँग सम्बन्धित शिक्षकहरूबाट शिक्षणकार्य, अभिलेख, जवाफदेहिता आदि कार्यमा उदासीन भएको वा कर्तव्य पूरा नगरेको प्र.अ. र स्रोत व्यक्तिसँगको अन्तर्वार्ताका क्रममा जानकारी प्राप्त भयो । यस्तो परिस्थितिबाट यस प्रणालीले आशा गरेको प्रभावकारितामा बाधा पुग्ने कुरा अध्ययनबाट देखिन्छ ।

यस अध्ययन-क्षेत्रभित्रका यस प्रणालीसँग सम्बन्धित शिक्षकहरूमा आवश्यक योग्यताको कमी देखिन्छ । यस कार्यमा संलग्न शिक्षक धेरै पहिले एस.एल.सी.मात्र पास गरेका (२५-३० वर्ष कार्य गरिसकेका बूढा, थकित) छन् भने उनीहरूबाट अङ्ग्रेजी, गणित लगायतका विषय अध्यापनमा झारा टार्ने काम मात्र भएको छ । यसको प्रत्यक्ष उदाहरण अध्येताले लिएको

परीक्षानतिजाबाट पनि थाहा पाउन सकिन्छ । विद्यालय प्रशासनबाट तालिमप्राप्त र योग्य शिक्षकलाई माथिल्लो कक्षामा र कमजोर र नयाँ नियुक्ति भएका शिक्षकलाई उक्त कक्षामा पठाउनुपरेको बाध्यता प्रधानाध्यापकहरू बताउनुहुन्छ । यसरी कम अनुभव र कोरा शिक्षक (निजीस्रोत) लाई यी कक्षाहरूमा अध्यापन कार्यको जिम्मा दिएबाट यसको प्रभावकारितामा असर पुगेको देखिन्छ ।

अध्यापन कार्यमा संलग्न शिक्षकहरूलाई यस प्रणालीको प्रक्रिया अनुरूप कार्य गर्नका लागि पर्याप्त समयको आवश्यक पर्दछ । शिक्षण गर्ने, गृहकार्य जाँच्ने, कक्षा कार्य दिने, जाँच्ने, विद्यार्थी विवरण बुझ्न आउने अभिभावकसँग परामर्श गर्ने, प्र.अ.ले मागेको विवरण समयमै उपलब्ध गराउने आदि कार्यका लागि यथोचित समयको आवश्यकता पर्दछ । यसका साथसाथै यस प्रणालीअन्तर्गतका शिक्षकलाई पुरै घण्टी कक्षाभार वहन गर्नुपर्ने भएबाट माथि उल्लेखित भूमिका निर्वाह गर्न नसकेको कुरा शिक्षकहरूले अध्येतासँगको भेटमा गुनासो अभिव्यक्त गरेको पाइयो । साथै उनीहरूबाट अधिकांश शिक्षकहरू घरायसी काममा व्यस्त हुनुपर्ने, विद्यालयको कार्य घरमा गर्न नभ्याउनेजस्ता कुरा प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा व्यक्त गरेको पाइयो । यस्तो पारिस्थितिमा निश्चितरूपमा यसका प्रभावकारितामा असर पुग्ने देखिन्छ ।

४.३.४ प्रधानाध्यापक

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली निर्माणात्मक मूल्याङ्कनकै एक पाटोका रूपमा प्राथमिक तहमा शैक्षिक क्षति कम गराउने उद्देश्यले लागू गरिएको पाइन्छ । यसले लिएको उद्देश्य पूरा गर्न हरेक विद्यालय प्रशासन चुस्त दुरुस्त हुनु आवश्यक ठानिन्छ । यसमा प्रधानाध्यापकको भूमिका अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुन जान्छ । यसको मूल्यमान्यताअनुसार अधि बढाउन नसकिनुको पछाडि विद्यालय प्रशासन वा प्रधानाध्यापकसँग सम्बन्धित समस्याहरूलाई औल्याइएको छ ।

जब शैक्षिक सत्र २०५७/०५८ मा यो प्रणाली चितवनमा लागू भएको वर्षमा प्र.अ.हरूलाई बोलाएर १ दिन सामान्य जानकारी गराइयो । त्यसपछि कुनै प्रकारको तालिम वा पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था गरेको छैन भन्ने कुरा प्र.अ. सँगको अन्तर्वार्ताको क्रममा जानकारी भयो । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सम्पूर्ण अभिलेखीकरणका बारे प्रायः प्र.अ.ज्यूहरू अनभिज्ञ भएको पाइयो । तसर्थ प्रधानाध्यापलाई पनि यसको सम्पूर्ण प्रक्रियाका सम्बन्धी सम्बन्धित निकायले आवश्यक तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । तालिमको

अपर्याप्तताका कारण उसले कक्षाशिक्षकलाई आवश्यक निर्देशक दिन नसकेको पनि देखिन्छ । शैक्षिक-सत्र ०६४ बाट अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयबाट निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली हटाई विषय शिक्षण र आवधिक परीक्षालाई कक्षोन्नतिको आधार मान्न थालिएको कुरा पनि अध्येतासँगको भेटमा प्र.अ.ज्यूहरूले बताउनुभएको थियो ।

यस अध्ययन क्षेत्रभित्रका सम्बन्धित प्रधानाध्यापकहरूसँगको प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा प्रश्नावलीका माध्यमबाट गरिएको कुराकानीमा निरन्तर वि.मू.सञ्चालित कक्षाहरू वर्षमा कतिपटक निरीक्षण गरी सल्लाह दिनुहुन्छ भन्ने प्रश्नमा सबैबाट वर्षको १/२ पटक गरिन्छ भन्ने उत्तर पाइयो ।

यसबाट के देखिन्छ भने प्रधानाध्यापक स्वयम् आफ्नो कर्तव्यप्रति सजग हुन नसकेको वा यस प्रणालीको मूल्यमान्यताप्रति जानकारी राख्न नखोजेको पाइयो । तपाईंको विद्यालयमा यसै प्रणालीअनुसार अध्यापन कार्य भएको छ ? भन्ने प्रश्नमा गत सालसम्म थियो, अहिलेदेखि विविध समस्याका कारण आवधिक परीक्षालाई कक्षोन्नतिको आधार बनाउने सल्लाह भएको छ भन्ने जवाफ पाइयो । यसरी शिक्षा मन्त्रालयको नीतिअनुसार सञ्चालन भएको मूल्याङ्कन प्रणाली स्वम् सम्बन्धित विद्यालयको प्रधानाध्यापक त्यति गम्भीर नहुनुले त्यसको नियमितता र प्रभावकारिता स्वीकार्नु स्वाभाविकै मान्नु पर्छ ।

यस अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयका प्र.अ. अध्यापन कार्यदेखि विद्यालयको शैक्षिक र भौतिक कार्यक्रममा भाग लिनुपर्ने र तालिममा समय दिनुपर्ने भएबाट आवश्यक समय दिन नसकेको बताउनुहुन्छ । अध्येतासँगको प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा कार्यव्यस्तताका कारण यस प्रणाली अन्तर्गत सञ्चालित कक्षामा आवश्यक निरीक्षण र सल्लाह दिन नसकिएको सबै प्र.अ.ज्यूहरूले स्वीकार्नु हुन्छ । राज्यले ठूलो गृहकार्यका साथ ल्याएको प्रणालीलाई स्वयम् प्रधानाध्यापकज्यूबाट यसको कार्यान्वयनमा समय दिन सकिदैन भने यस प्रणालीले कसरी सफलता प्राप्त गर्न सक्छ ? स्रोतव्यक्तिका अनुसार भरतपुर नगरपालिका ३२ विद्यालयमध्ये आज ९ वटामा मात्र नि.वि.मू. प्रणाली लागू छ । यसो हुनुमा स्वयम् प्र.अ. पनि जिम्मेवार छन् भन्न सकिन्छ ।

४.३.५ विद्यालय

विद्यार्थीको पठनपाठनको अधिकांश समय विद्यालयमै बितेको हुन्छ । विद्यालयको वातावरण र क्षमता आवश्यकताअनुसार भएमा मात्र शैक्षिक गुणस्तर बढ्न सक्दछ । मूल्याङ्कनका क्षेत्रमा प्रयोगमा आएको नि.वि.मू.प्रणाली सही किसिमले लागू गर्न र उपलब्धिमूलक बनाउनमा विद्यालय नै सक्षम हुन अझ जरुरी हुन्छ । नि.वि.मू. प्रणाली लागू गरिएका विद्यालयहरूमा विविध किसिमका समस्या देखिन्छन्, जसका कारण यस प्रणालीको प्रभावकारितामा असर पुगेको देखिन्छ ।

यस प्रणालीअनुसार अध्ययन-अध्यापन कार्यलाई सही ढङ्गले व्यवस्थित गर्न विद्यालयको भौतिक अवस्था उपयुक्त हुनु आवश्यक छ । विद्यालय भवन, कक्षा कोठा, डेस्कबेन्च, शौचालय, खानेपानी आदिको समुचित व्यवस्था हुनु आवश्यक छ । यस अध्ययन क्षेत्रभित्रका विद्यालयहरूमा भवन संरचना कमजोर, शौचालय र खानेपानीको व्यवस्था उपयुक्त नभएको बालबालिकाका लागि डेक्स बेन्च उपयुक्त नभएको र वातावरणपनि होहल्लापूर्ण देखिन्छ । तसर्थ उक्त समस्याका कारण नि.वि.मू.को प्रभावकारितामा असर पुगेको देखिन्छ ।

विद्यार्थीहरूमा शैक्षिक उपलब्धि हासिल गराउन शैक्षिक सामग्रीको ठूलो भूमिका रहन्छ । नि.वि.मू.प्रणाली सफलताका लागि भन्ने शैक्षिक सामग्री (वैज्ञानिक तथा आधुनिक) को खाँचो पर्दछ । ग्लोब, नक्सा, चार्ट, चित्र, एबाक्स, फ्लास कार्ड, टेप रेकर्डर प्रोजेक्टर आदि सामग्रीहरू यस क्षेत्रका विद्यालयमा नगन्य मात्र छन् । तसर्थ यस प्रणालीको प्रभावकारितामा असर पुगेको देखिन्छ ।

बालबालिकाको मानसिक तथा शारीरिक विकासका लागि खेलकुद, अतिरिक्त क्रियाकलाप तथा मनोरञ्जनका साधनहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्दछ । स्वभावैले बालबालिकाहरू खेलकुद, गीत, सङ्गीत तथा अन्य विभिन्न मनोरञ्जनका क्रियाकलापप्रति आकर्षित हुने गर्दछन् । त्यसकारण विद्यालयको पठनपाठनलाई खेल, गीत, सङ्गीत र अन्य मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापका माध्यमबाट अघि बढाउन सकेमा थप उपलब्धिमूलक हुन सक्छ । अतिरिक्त क्रियाकलापहरू बादविवाद, हाजिरीजवाफ, वक्तृता र निबन्ध प्रतियोगिता आदि कार्यक्रमबाट यिनीहरूको बौद्धिक विकासमा त्यत्तिकै टेवा पुग्दछ । यस अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयमा यस्तो सुविधा अत्यन्त न्यून रहेको छ । केही हुने गरेका कार्यक्रमहरू पनि अव्यस्थित र अनियमित देखिन्छन् । यसले गर्दा यस प्रणालीको प्रभावकारिता समेत असर (प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा) पुगेको छ ।

४.३.६ स्रोतव्यक्ति

यस अध्ययन क्षेत्रभित्र पर्ने विद्यालयहरू लडू स्रोत केन्द्रअन्तर्गत पर्दछन् । यी विद्यालयमा यस प्रणालीको सफलताका लागि स्रोतव्यक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका रहने गर्छ । लडू स्रोत केन्द्रअन्तर्गत पर्ने ३२ विद्यालयमध्ये यस अध्ययन क्षेत्रभित्र पर्ने ४ विद्यालय स्रोतकेन्द्रबाट खासै टाढा छैनन् । तैपनि यी विद्यालयमा शैक्षिक-सत्र २०६४ बाट उक्त प्रणाली छोडी आवधिक परीक्षा प्रणालीतर्फ गएको पाइयो । यसरी कार्यान्वयनको छोटो अवधिमा यस प्रणाली विस्थापित हुनुमा स्रोतव्यक्तिको पनि जिम्मेवारी देखिन्छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रसँग सम्बन्धित स्रोतव्यक्तिसँग प्रत्यक्ष भेटघाट र अन्तर्वार्ताका क्रममा यो प्रणाली किन प्रभावकारी हुन सकेन भन्ने प्रश्नमा समयको अभाव भएको बताइन्छ । वर्षमा कतिपटक निरीक्षण गर्नुहुन्छ ? भन्ने प्रश्नमा मुस्किलले २/३ पटक भन्ने उत्तर पाइन्छ । एक जिम्मेवार प्रशासक यसरी जिम्मेवारीबाट पन्छिनु कतिको उचित होला ? ऋक्षण का कारेमा काम गर्नुपर्ने, विभिन्न संघ संस्थाको कार्यक्रममा जानुपर्ने आदि कारणबाट आवश्यक समय दिन नसकिएको जवाफ पाइन्छ । यस्तो परिस्थितिबाट पनि यस प्रणालीको प्रभावकारिता र निरन्तरतामा अनियमितता आएको देखिन्छ ।

प्रशासकमा आफ्ना सहयोगीहरूलाई काम गर्नका लागि आवश्यक निर्देशन, निरीक्षण र सल्लाह दिई प्रभाव पार्न सक्ने क्षमता हुनु आवश्यक मानिन्छ । आफ्नो स्रोतकेन्द्रअन्तर्गतका शिक्षकलाई कार्यक्षमताका आधारमा पुरस्कार र दण्डको सिफारिस गर्नु पनि स्रोतव्यक्तिको दायित्व हुन जान्छ । प्रत्यक्ष भेटका क्रममा यो प्रणाली यस अध्ययन क्षेत्र भित्रका विद्यालयमा किन प्रभावकारी हुन सकेन भनी गरिएको प्रश्नमा शिक्षकहरूले स्रोतव्यक्तिद्वारा आफ्नो दायित्व पूरा नगर्नाले यस्तो भएको भन्ने उत्तर पाइएको छ । शिक्षकद्वारा स्रोतव्यक्तिलाई नगर्ने परिपाटी हावी भएको पनि पाइन्छ । वास्तवमा यसो हुनुमा शिक्षकभन्दा स्रोतव्यक्तिको कमीकमजोरी देखिन्छ । पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र मूल्याङ्कन प्रणालीको सही कार्यान्वयन गराउनमा उसको भूमिका महत्वपूर्ण मानिन्छ । यसबाट यस प्रणालीको प्रभावकारितामा गिरावट आएको कुरा स्रोतव्यक्तिको स्वीकारोक्ति छ ।

कुनै व्यक्ति कार्यक्रम असफल हुनुमा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको अयोग्यता, उदासीनता र हेलचक्र्याइँलाई जिम्मेवार ठहराइन्छ । अध्ययनका क्रममा पनि निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सञ्चालित अध्ययन-क्षेत्रमा प्रभावकारी हुन नसक्नुमा स्रोतव्यक्तिको कार्यमा देखिएको हेलचक्र्याइँलाई मान्न सकिन्छ । सामान्यतया मासिक रूपमा निरीक्षण गर्नुपर्ने ठाउँमा प्रत्यक्ष भेटघाटका क्रममा वर्षमा १/२ पटक गइन्छ भनेबाट

उत्तरदायित्व वहन गरेनगरेको प्रष्ट हुन्छ । शिक्षकसँगको प्रत्यक्ष भेटका क्रममा स्रोत व्यक्तिबाट कतिकति समयमा निरीक्षण हुन्छ भनी सोधिएको प्रश्नमा कार्यक्रम लागू भएदेखि १/२ पटकभन्दा बढी स्रोतव्यक्तिको मुख नदेखेको तीतो सत्य बताइयो । यसबाट के कुरा स्पष्ट हुन्छ भने स्वयम् सरोकारवाला (स्रोत व्यक्ति) नै गैरजिम्मेवार भएपछि यस कार्यक्रमले प्रभावकारी पाउने कुरै भएन । तसर्थ माथिल्लो निकायबाट तल्लो निकायको सुपरिवेक्षणको अभावका कारण यस्तो परिस्थिति उब्जिएको मान्न सकिन्छ ।

४.४ निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनको प्रभावकारीताका लागि सुझावहरू

विशेष गरी प्राथमिक तहमा देखिएको ठूलो शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्न आवधिक परीक्षा (वा त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक) प्रणालीको ठाउँमा नयाँ प्रयोगका रूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सुरुवात गरिएको थियो । यस प्रणालीको कार्यान्वयनको छोटो समयमा नै उद्देश्य प्राप्तमा विविध पक्षसँग सम्बन्धित समस्या देखिए । यस प्रणालीबाट विद्यार्थीको शैक्षिक क्षति कम गर्दै उपलब्धिको गुणात्मक र परिमाणात्मक विकास गर्ने लक्ष्यको लेखाजोखा गर्ने क्रममा अध्ययन क्षेत्रका विभिन्न पक्षसँग अध्येताद्वारा गरिएका प्रत्यक्ष भेटघाट, अन्तर्वार्ता र लिखित प्रश्नावलीका माध्यमबाट प्राप्त सुझावलाई दृष्टिगत गरी समस्या समाधानका उपायहरूलाई निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.१ विद्यार्थीसँग सम्बन्धित

- विद्यार्थीलाई कापी, कलम, भोला, विद्यालय पुग्ने साधनलगायत विद्यार्थी आफैले जुटाउनुपर्ने शैक्षिक सामग्री उपलब्ध गराउन उनीहरूलाई सम्बन्धित सरोकारवालाबाट छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ । त्यसो भएमा कमजोर आर्थिक अवस्था भएका अभिभावकका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक गुणस्तर बढ्नुका साथै यस प्रणालीको कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्दछ ।
- स्रोतकेन्द्र तथा विद्यालयले शैक्षिक सामग्री वितरण बारे जानकारी गराउनुपर्ने ।
- शिक्षासँग सम्बन्धित संस्थाहरूले यस प्रणालीसँग सम्बन्धित अभिभावकलाई यस प्रणालीको प्रक्रियाका बारेमा जानकारी गराउनुपर्ने ।
- विद्यार्थीको समयवाहेक घरको समयमा अभिभावकबाट विद्यार्थीलाई शैक्षिक विकासमा विशेष सहयोग गरिनुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.२ अभिभावकसँग सम्बन्धित

- सरोकारवालाबाट अभिभावकलाई यस प्रणालीका बारेमा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञान दिइनुपर्ने ।
- विद्यालयले कक्षाशिक्षकको पहलमा एक शैक्षिक सत्रमा ३/४ पटक अभिभावक भेला गराई जानकारी गराउनुपर्ने ।
- कार्य व्यस्तताका कारण बालबालिकाको प्रगतिको जानकारी लिन विद्यालय आउन नसक्ने अभिभावकलाई विद्यालय वा कक्षाशिक्षकको सक्रियतामा बिहानबेलुका समयको व्यवस्थापन गरी परामर्श र जानकारी दिलाउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।
- (आफ्ना बालबालिकाप्रति बढी सचेत र जागरुक अभिभावकलाई प्रोहाहित गर्ने उद्देश्यले विद्यालयको वार्षिक उत्सवका दिन पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.३ शिक्षकसँग सम्बन्धित

- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीअन्तर्गत अध्यापन गर्ने शिक्षकलाई थप तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कक्षा शिक्षकलाई हरेक शैक्षिक सत्रको सुरुमा पुनर्ताजगी तालिमको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- सम्बन्धित निकायले आफ्नो क्षेत्रका यो प्रणाली सञ्चालित विद्यालयलाई समयमा नै विद्यार्थी मूल्याङ्कन फारम, कार्यसञ्चयिका फोल्डर उपलब्ध गराउनुपर्ने ।
- नयाँ र कोरा शिक्षकलाई यस प्रणाली लागू भएका कक्षामा अध्यापन कार्यमा लगाउन नहुने ।
- कक्षा शिक्षकलाई उत्साही, लगनशील र जिम्मेवार बनाउन थप आकर्षणको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- कर्तव्य बोध नगर्ने र हेलचक्र्याइँ गर्ने शिक्षकलाई सम्बन्धित निकायबाट आवश्यक सजायको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- स्रोतव्यक्ति र प्रधानाध्यापकलाई कक्षा सुपरिवेक्षण कार्यमा सजग र सक्रिय बनाउनुपर्ने ।
- यस प्रणालीअन्तर्गत तालिमप्राप्त शिक्षकलाई माथिल्लो कक्षामा अध्यापन गर्न लगाउन नहुने ।
- यस प्रणाली लागू भएका तहका सबै विषय अध्यापन गर्न सक्षम र कर्तव्यनिष्ठ शिक्षकलाई शिक्षण कार्यमा लगाउनुपर्ने ।
- शिक्षण र मूल्याङ्कनका विभिन्न कार्यमा संलग्न हुनुपर्ने र अभिलेखीकरण दैनिक रूपमा राख्नुपर्ने भएबाट एउटा कक्षामा २ शिक्षकको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.४ प्रधानाध्यापकसँग सम्बन्धित

- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञानका लागि आवश्यक तालिमको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- आवश्यक समयमा कक्षा सुपरिवेक्षण भएनभएको कुरा माथिल्लो निकायबाट निरीक्षण गरी आवश्यक निर्देशन र सुझाव दिनुपर्ने ।
- यस प्रणालीको प्रक्रियाअनुरूप कर्तव्य पूरा गर्न नचाहने शिक्षकलाई आवश्यक कारवाहीका लागि सिफारिस गर्नुपर्ने ।
- कार्य व्यस्तताका कारण सुपरिवेक्षण गर्न नभ्याएमा स.प्र.अ.वा अन्य व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कार्य व्यस्तताका कारण सुपरिवेक्षण कार्य गर्न नभ्याएमा अन्य समयमा कक्षा शिक्षकसंग सल्लाह लिई समय व्यवस्थापन गरी आवश्यक निर्देशन र सुझाव दिनुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.५ विद्यालयसँग सम्बन्धित

- विद्यालय भवनको संरचना तथा कोठाको आकारप्रकार सुविधायुक्त र वैज्ञानिक हुनुपर्ने ।
- खेल्ने मैदान, शौचालय, खानेपानी, पुस्तकालय, डेक्सबेन्च आदिको समुचित व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- आवश्यक र उपयुक्त शैक्षिक सामग्रीको यथोचित व्यवस्था हुनु पर्ने ।
- खेलकुदका सामग्री तथा यसको व्यवस्थापन सही ढङ्गबाट हुनुपर्ने ।
- अतिरिक्त क्रियाकलापको वार्षिक योजना बनाई सोहीअनुसार सञ्चालन गरिनुपर्ने ।
- खेल, गीत, सङ्गीतका माध्यमबाट सिकाइ प्रभावकारी हुने हुँदा यस क्षेत्राम दक्षता हासिल गरेका व्यक्तिलाई खेलकुद प्रशिक्षकको रूपमा (कम्तीमा एक जना) विद्यालयले व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

४.४.६ श्रोत व्यक्तिसँग सम्बन्धित

हालको श्रोत केन्द्र अन्तर्गतको क्षेत्र घटाउनु पर्ने वा श्रोत केन्द्रमा एक सहायक श्रोत व्यक्तिको समेत व्यवस्था हुने पर्ने देखिन्छ । श्रोत केन्द्र भित्र पर्ने विद्यालयहरुको ऋण व्यवस्थापन, तालिम संचालन र सुपरिवेक्षण कार्यको जिम्मा छुट्टाछुट्टै व्यक्तिलाई दिइनु पर्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी उचित ज्ञान भएको सक्षम व्यक्तिलाई श्रोत व्यक्तिको रूपमा नियुक्ति दिइनु पर्छ । श्रोत व्यक्तिको रूपमा स्वस्थ, प्रशासकिय क्षमता, दक्ष भएको व्यक्ति नियुक्ति गरिनु पर्छ । विना पूर्वाग्रह तथा स्वस्थ प्रतिस्पर्धाको आधारमा नियुक्त हुने व्यवस्था मिलाइनु पर्छ । जिम्मेवारी पूरा नगर्ने वा अनियमित कार्य गर्ने श्रोत व्यक्तिलाई दण्ड सजाय तथा राम्रो काम गर्नेलाई प्रोत्साहन स्वरुप पुरस्कृत गर्ने व्यवस्था हुनु पर्छ ।

परिच्छेद - पाँच

सारांश, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ सारांश

मानव सभ्यताको विकाससँगसँगै कुनै न कुनै रूपमा मानिसले शिक्षा आर्जन गर्दै आएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा भने औपचारिक शिक्षाको थालनी वि.सं. १९१० मा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले दरवार हाइस्कूलको स्थापनाबाट गरेको पाइन्छ । समयको अन्तरालसँगसँगै शिक्षाविकासमा फड्को मार्दै नयाँनयाँ स्वरूप र प्रविधिको विकास गर्दै अगाडि बढेको पाइन्छ । शिक्षाको गुणस्तर बढाउनुका साथै सम्पूर्ण शैक्षिक परिपाटीलाई परिष्कृत र परिमार्जित गर्दै व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास र सामाजिक विकासलाई उपलब्धिमूलक बनाउनुका लागि मूल्याङ्कन प्रक्रियाको अहम भूमिका रहेको पाइन्छ । मूल्याङ्कनले व्यापक अर्थ बोकेको हुन्छ, तापनि यो अध्ययन प्राथमिक तहका कक्षा १ देखि ३ सम्मका विद्यार्थीको सिकाइ-उपलब्धि र मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारितातर्फ उन्मुख छ । अझ भन्नुपर्दा शैक्षिक-सत्र ०५७/०५८ बाट तत्कालीन श्री ५ को सरकार शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयद्वारा परीक्षणको रूपमा नेपालका ५ जिल्लाका समुदायिक विद्यालयको प्राथमिक तह १-३ सम्म लागू गरिएको थियो । यसमध्ये चितवन पनि एक थियो । यस निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नुका पछाडि विभिन्न उद्देश्य रहेका थिए । प्राथमिक तहमा भइरहेको ठूलो शैक्षिक क्षति कम गर्नु यसको मूल उद्देश्य हो । शैक्षिक क्षति हुनुमा परीक्षा प्रणालीलाई नै दोषी ठहर गर्दै आवधिक परीक्षाको ठाउँमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रतिस्थापित गर्नु थियो । यसअनुसार विद्यार्थीको दैनिक व्यवहारको मूल्याङ्कन गर्दै उपस्थिति, कक्षाकार्य, गृहकार्य, अनुशासन, समूहकार्य, साथै अन्य आनिवानीको मूल्याङ्कन गरी उदार कक्षोन्नतिका माध्यमबाट कक्षा चढाउनु थियो । कक्षा दोहोर्‍याउन नलगाई उत्तम, मध्यम र सामान्य श्रेणी छुट्याएर माथिल्लो कक्षामा लैजाने सैद्धान्तिक व्यवस्था छ । चलाखलाई हौसला र कमजोरलाई थप अवसर प्रदान गरिनु यस प्रणालीको अर्को विशेषता हो । प्रथम त्रैमासिक परीक्षाअवधिमा नै विशिष्टता हासिल गर्ने विद्यार्थीलाई प्र.अ.को सल्लाहअनुसार कक्षाशिक्षकले कक्षा चढाउन सक्ने सैद्धान्तिक प्रावधान पनि यस प्रणालीले बोकेको पाइन्छ ।

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएका यस जिल्लाको भरतपुर नगरपालिकाअन्तर्गत चार विद्यालयलाई अध्ययन-क्षेत्र मानेर छनोट गरी यस शोधपत्रमा प्रणालीको प्रभावकारिताको लेखाजोखा गरिएको छ । यस क्रममा प्रणालीको प्रभावकारिताको

लेखाजोखा गर्नका लागि यस प्रणालीमा देखापरेका समस्याहरू केलाएर समाधानका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य लिइएको थियो । यस प्रणालीको प्रभावकारिता सम्बन्धी कमै मात्र अध्ययन अनुसन्धान र खोज भएको हुनाले यस सवालमा कतिपय कुराहरू अस्पष्ट र अपुग महसुस भएकोले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण ठानिएको हो ।

अध्ययनको क्रममा तथ्य, तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गर्न यस क्षेत्रका विद्यालयहरूको स्थलगत भ्रमण, सरोकारवालाहरूसँग प्रत्यक्ष कुराकानी, अवलोकन, प्रश्नावली भराई सूचना सङ्कलन, योग्यता परीक्षा र अभिलेख आदि विधि अपनाइएको थियो । प्राप्त सामग्रीलाई शोधको उद्देश्यअनुरूप एकिकृत गरी ब्याख्या विश्लेषण, निजी अनुभवको उपयोग, तुलना आदि प्रक्रिया अपनाउँदै निष्कर्षतर्फ डोच्याउन मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा देखापरेका समस्यालाई बुँदागत रूपमा केलाउँदै तिनका समाधानका लागि सुझावहरू समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२ निष्कर्ष

५.२.१ प्राप्ति

बालबालिकाको सिकाइ-उपलब्धि मूल्याङ्कनका क्षेत्रमा लागू भएको यस निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली नयाँ प्रयोग हो । परीक्षणका रूपमा यस प्रणालीलाई सर्वप्रथम नेपालका पाँच जिल्लाका सामुदायिक विद्यालयका प्राथमिक तह (१-३ कक्षा) मा ०५७/०५८ देखि लागू गरिएको थियो । यस प्रणालीलाई चितवनमा पनि परीक्षणका रूपमा लागू गरिएको पाइन्छ । अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा लागू गरिएको सो प्रणालीको प्रभावकारिताको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कनबाट निष्कर्षका रूपमा यसको प्रभावकारिता शून्य रहेको पाइन्छ । पूर्णतः असफल रहेको यस प्रणालीलाई अध्ययन-क्षेत्रका चारवटै विद्यालयबाट परित्याग गरी पुरानै आवधिक परीक्षालाई शैक्षिक-सत्र २०६४ बाट अवलम्बन गरेको पाइयो ।

५.२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक पक्षसँग प्राप्तिको सम्बन्ध

यस अध्ययनको मूल उद्देश्य यस मूल्याङ्कन प्रणालीको प्रभावकारिताको अध्ययन गर्नु थियो । यस अध्ययनको उद्देश्यसँग यस अध्ययनको प्राप्ति (निष्कर्ष) लाई हेर्दा र विश्लेषण गर्दा यस प्रणालीको प्रभावकारिता शून्य रहेको पाइयो । यस कुरालाई तलका तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछन् ।

५.२.२.१ चितवन र अध्ययन क्षेत्रका विद्यार्थी विवरणसँग सम्बन्धित पुष्टि

विद्यालय-क्षेत्रका सम्बन्धित उमेरसमूहका विद्यार्थीलाई पूर्ण रुपमा समेट्ने उद्देश्य पूरा भएको पाइएन । उक्त कुरा प्रष्ट पार्ने तलको तालिका सहयोगी हुने कुरामा विश्वास गरिएको छ :

तालिका नं. ३

चितवन जिल्लाको प्राथमिक तहको विभिन्न सूचक

क्र.सं.	शीर्षक	दृण्टण	दृण्टज्ञ	दृण्टद्	दृण्टघ
१	कुल विद्यालय संख्या	दृठठ	दृघछ	दृटट	दृठज्ञ
२	कुल विद्यार्थी संख्या	ठदृदृछदृ	ठदृटदृड	ठणछठज्ञ	ठदृटठघ
३	कुल भर्ना दर	ज्ञदृडादृ	ज्ञछटादृ	ज्ञछज्ञाण	ज्ञदृदाड
४	खुद भर्ना दर	ठदृाट	ठटादृ	ठठाछ	ठणट

ऋयलकयप्मिवतभम च्भउयचत १दृण्ट०

माथिको तालिकामा विगत ४ वर्षको चितवनको प्राथमिक तह (१-५) का विभिन्न सूचकहरू उल्लेख गरिएका छन् । उक्त तालिकामा सन् २००४ (०६१) मा र सन् २००७ (०६३) का बीच तुलना गर्दा विद्यालय संख्यामा केही वृद्धि भएको देखिए पनि कुल विद्यार्थी संख्या, कुल भर्ना दर र खुद भर्ना दरमा कमी आएको देखिन्छ । जिल्लाकै तथ्याङ्कको सिंहावलोकन गर्दा पनि उद्देश्यअनुरूप उपलब्धि हासिल नभई त्यसमा भन्नै गिरावट आएको देखिन्छ । यसको असर अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयमा पनि परेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ४

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयको विद्यार्थी भर्ना विवरण तालिका

क्र.सं.	विद्यालयको नाम ठेगाना	२०६१									२०६२									२०६३								
		कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३			कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३			कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१	नारायणी उ.मा.वि. भरतपुर १०, चितवन	३७	६६	१०३	६०	६७	१२७	६६	७३	१३९	६०	६३	१२३	६३	६७	१३०	६६	७३	१३९	६३	६७	१३०	६६	७३	१३९	६३	६७	१३०
२	शरदपुर मा.वि. भरतपुर ८, गौरीगञ्ज	७६	७६	१५२	६०	६७	१२७	६६	७३	१३९	६०	६३	१२३	६३	६७	१३०	६६	७३	१३९	६३	६७	१३०	६६	७३	१३९	६३	६७	१३०
३	रामनगर मा.वि. भरतपुर १, रामनगर	३०	३६	६६	६	६३	६९	३६	३९	७५	३०	३६	६६	३६	३९	७५	३०	३६	६६	३६	३९	७५	३०	३६	६६	३६	३९	७५
४	नयाँ किरण मा.वि. भरतपुर ११, भोजाड	६०	७६	१३६	७६	६६	१४२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२
	जम्मा	६०	७६	१३६	७६	६६	१४२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२	७६	७६	१५२

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क (२०६१, ०६२, ०६३)

माथिको तालिकामा अध्ययन-क्षेत्रका ४ विद्यालयको वि.सं. २०६१, २०६२ र २०६३ सालको विद्यार्थी भर्ना विवरण प्रस्तुत गरिएको छ। जसमा २०६१ सालमा ४ विद्यालयको कक्षा १, २ र ३ मा विद्यार्थी संख्या ६४८ रहेको थियो। त्यो वि.सं. २०६२ मा ७११ रहेको देखिन्छ भने वि.सं. २०६३ मा यो संख्या घटेर ६९३ रहेको पाइन्छ। तीन वर्षको जम्मा छात्र संख्या १०१४ छ भने छात्रा संख्या १०३८ गरी जम्मा २०५२ रहेको देखिन्छ। यसबाट के देखिन्छ भने निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनको जुन उद्देश्य हो, बढीभन्दा बढी बालबालिकालाई भर्ना गर्ने २०६१ को तुलनामा २०६३ मा सो भर्ना संख्या बढे पनि उल्लेख प्रगति भएको देखिदैन। तालिकाको अध्ययनबाट नि.वि.मूल्याङ्कनको प्रभावकारिता सन्तोषजनक भएको पाइँदैन।

५.२.२.२ कक्षा छाड्ने दरसंग सम्बन्धित पुष्टि

विद्यार्थीको विद्यालय छाड्ने दरमा कमी ल्याउने उद्देश्यले लागू गरिएको यो प्रणाली असफल देखियो । उक्त कुरालाई तलको तालिकाले पुष्टि गर्दछ :

तालिका नं. ५

राष्ट्रिय तथ्याङ्क, कक्षा छाड्ने दर (प्रतिशत)

कक्षा	सन् २००३	सन् २००६ (२०६३)
ज्ञ	ज्ञछ	दछ
द	ण्ट	ज्ञण
घ	णठ	ज्ञण
द्व	णड	ज्ञद
छ	ज्ञद्व	ज्ञछ

ऋयलकयष्मिबतभम च्भउयचत दृण्ट

तालिका नं. ६

अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयको कक्षा छाड्ने संख्या

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	कक्षा १			कक्षा २			कक्षा ३		
		दृण्टज्ञ	दृण्टद	दृण्टघ	दृण्टज्ञ	दृण्टद	दृण्टघ	दृण्टज्ञ	दृण्टद	दृण्टघ
ज्ञ	नारायणी उच्च मा.वि.	ड	ज्ञ	ज्ञघ	ठ	छ	ट	ट	ज्ञण	द्व
द	शरदपुर मा.वि.	ज्ञघ	ज्ञद्व	ज्ञद्व	छ	ज्ञज्ञ	ज्ञद	छ	ड	ट
घ	रामनगर मा.वि.	(	द्व	ठ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	(	ट
द्व	नयाँ किरण मा.वि.	ठ	ट	छ	ट	(	घ	छ	घ	घ

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क (२०६१, ०६२, ०६३)

माथिका तालिकामध्ये राष्ट्रिय तथ्याङ्कअनुसार कक्षा छाड्ने दर २०६३ शैक्षिक-सत्रमा कक्षा १ मा २५, कक्षा २ मा १०, कक्षा ३ मा १० प्रतिशत देखाइएको छ । यसरी हेर्दा शैक्षिक सत्र २०६१ भन्दा सबै कक्षामा यो प्रतिशत बढेको देखिन्छ । तालिका नं. ६ मा अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयको शैक्षिक सत्र २०६१, २०६२ र २०६३ को कक्षा १, २ र ३ को कक्षा छाड्ने संख्या देखाइएको छ । यस तालिकामा सबै कक्षामा तीनवटै शैक्षिक सत्रमा यो संख्या घटेको देखिँदैन । यस प्रणालीको प्रमुख उद्देश्यमध्ये कक्षा छाड्ने संख्यामा कमी ल्याउनु पनि हो । तर यस तालिकाले यो संख्या भन्ने बढेको देखाएको छ । यसबाट यो प्रणालीको प्रभावकारिता न्यून रहेको पुष्टि हुन्छ ।

५.२.२.३ कक्षा दोहोच्याउने दरसंग सम्बन्धित पुष्टि

यस प्रणालीको सैद्धान्तिक पक्ष मुताविक कक्षा दोहोच्याउन नलगाउने उद्देश्य हुँदाहुँदै पनि दोहोच्याउन लगाएको देखियो । उक्त भनाइलाई पुष्टि गर्न तलको तालिकाको प्रस्तुत गरिएको छ :

कक्षा दोहोच्याउने दर (प्रतिशत)

तालिका नं. ७

राष्ट्रिय तथ्याङ्क

कक्षा	सन् २००३	सन् २००७
१	घछ	घण
२	ज्ञठ	ज्ञट
३	ज्ञछ	ज्ञघ

ऋयलकयष्मिवतभम च्भउयचत ९६ण्ट०

तालिका नं. ८

अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयको तथ्याङ्क

कक्षा	दृण्टज्ञ	दृण्टदृ	दृण्टघ
ज्ञ	ज्ञघादृठ	ज्ञघाठछ	ज्ञणडट
दृ	ज्ञज्ञाठण	ठाठछ	ज्ञछाघड
घ	ज्ञछाछघठ	ज्ञणणड	ज्ञद्विाण

स्रोत : विद्यालयको तथ्याङ्क (२०६१, ०६२, ०६३)

माथिको तालिका नं. ७ मा कक्षा दोहोच्याउने दर उल्लेख भएको राष्ट्रिय तथ्याङ्कसंग सम्बन्धित छ । यसमा सन् २००३ का तुलनामा सन् २००७ मा केही प्रतिशत घटेको देखिन्छ । तालिका नं ८ मा अध्ययन-क्षेत्रका विद्यालयमा प्राप्त तथ्याङ्क उल्लेख गरिएको छ । यसमा कक्षा १ र ३ मा २०६१ को तुलनामा केही प्रतिशत घटेको देखिन्छ भने कक्षा २ मा यो प्रतिशत बढेको देखिन्छ । उक्त तथ्याङ्कमा ४ वटै विद्यालयको संयुक्त रूपमा कक्षा १, २ र ३ को कक्षा छाड्ने दर देखाइएको छ । नि.वि.मू. प्रणालीको मूल उद्देश्यमध्ये बालबालिकालाई कक्षा दोहोच्याउन नलगाउने सैद्धान्तिक पक्ष हुँदाहुँदै पनि व्यवहारमा त्यो देखिएन । तसर्थ यस प्रणालीको प्रभावकारिता अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा पाइएन ।

५.२.२.४ सिकाइ-उपलब्धि मापनसँग सम्बन्धित पुष्टि

बालबालिकाको सिकाइ-उपलब्धिको मापन गर्ने र स्तरीकरण गर्ने क्रममा कक्षा शिक्षकद्वारा हचुवाको भरमा मूल्याङ्कन अभिलेख राखेको पाइयो । यस तथ्यलाई पुष्टि गर्नका लागि विद्यालयबाट प्राप्त विद्यार्थीहरूको सिकाइ-उपलब्धि उल्लेख भएको तालिका र अध्येताद्वारा कक्षा २ का विद्यार्थीहरूको सिकाइ-उपलब्धि मापन गर्न लिइएको ४ विषयको परीक्षाको प्राप्त नतिजा उल्लेख भएको तालिका प्रस्तुत गरिएको छ :

तोकिएका ४ विद्यालयको शैक्षिक-सत्र २०६१-२०६३ को कक्षा १ देखि ३ सम्मको
अन्तिम परीक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूको चार विषय
(नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित, सेरोफेरो) को
सिकाइ-उपलब्धि तालिका
तालिका नं. ९

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विषय श्रेणी	२०६१ साल - कक्षा १												२०६२ साल - कक्षा १												२०६३ साल - कक्षा १													
			नेपाली			अंग्रेजी			गणित			सेरोफेरो			नेपाली			अंग्रेजी			गणित			सेरोफेरो			नेपाली			अंग्रेजी			गणित			सेरोफेरो				
			क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग		
१	नारायणी उच्च मा.वि. भरतपुर १०, चितवन	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ड	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ठ	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ड	ज्ञ	ड	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द		
२	शरदपुर मा.वि. गौरीगञ्ज	द	ज्ञ	ठ	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द		
३	रामनगर मा.वि. रामनगर	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ठ	ड	ज्ञ	ज्ञ	घ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ड	द	घ	ठ	ज्ञ	द	ज्ञ	द	द	घ	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द
४	नयाँ किरण मा.वि. भोजाड	द	द	द	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
			२०६१ साल - कक्षा २												२०६२ साल - कक्षा २												२०६३ साल - कक्षा २													
१	नारायणी उच्च मा.वि. भरतपुर १०, चितवन	घ	ज्ञ	द	ज्ञ	द	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	
२	शरदपुर मा.वि. गौरीगञ्ज	घ	ज्ञ	ठ	द	द	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	
३	रामनगर मा.वि. रामनगर	ज्ञ	द	घ	ज्ञ	घ	द	ड	ज्ञ	ठ	ज्ञ	द	द	ज्ञ	द	द	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
४	नयाँ किरण मा.वि. भोजाड	द	द	द	द	द	ज्ञ	ज्ञ	घ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
			२०६१ साल - कक्षा ३												२०६२ साल - कक्षा ३												२०६३ साल - कक्षा ३													
१	नारायणी उच्च मा.वि. भरतपुर १०, चितवन	द	द	द	द	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ज्ञ	ठ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
२	शरदपुर मा.वि. गौरीगञ्ज	घ	द	ठ	द	घ	ज्ञ	द	घ	ज्ञ	घ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
३	रामनगर मा.वि. रामनगर	ज्ञ	द	ज्ञ	ठ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द
४	नयाँ किरण मा.वि. भोजाड	द	द	द	ज्ञ	द	ज्ञ	ज्ञ	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द	द

द्रष्टव्य : श्रेणी क उत्तम (७०-१०० अंक), श्रेणी ख मध्यम (४०-७० अंक), श्रेणी ग सामान्य (४० भन्दा तल) ।

स्रोत : विद्यालयको तथ्याङ्क (२०६१, ०६२, ०६३)

प्रस्तुत तालिकामा अध्ययन क्षेत्रका ४ विद्यालयको शैक्षिक सत्र २०६१, २०६२ र २०६३ मा कक्षा १, २ र ३ का विद्यार्थीले हासिल गरेको सिकाइ-उपलब्धि देखाइएको छ । यसमा नेपाली, अङ्ग्रेजी, गणित र मेरो सेरोफेरो गरी ४ विषयको मात्र उल्लेख छ । यसमा 'क' उत्तम, 'ख' मध्यम र 'ग' लाई सामान्य श्रेणीमा राखिएको छ । अर्थात् ७० अङ्कभन्दा माथि उत्तम वा 'क' श्रेणी, ४०-७० अङ्कलाई मध्यम र ४० भन्दा कमलाई सामान्य गरी देखाइएको छ । उक्त तालिकामा प्रायः सबै विद्यालयमा तीनै शैक्षिक सत्रमा नेपाली र मेरो सेरोफेरो विषयमा विद्यार्थीले राम्रो स्थान हासिल गरेको देखिन्छ, भने अङ्ग्रेजी र गणित विषयमा तुलनात्मक रूपमा कम उपलब्धि हासिल गरेको उक्त तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ ।

तालिका नं. १०

अध्येताद्वारा अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयमा लिइएको परीक्षाको
उपलब्धि विश्लेषण तालिका २०६४

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विषय											
		नेपाली			अङ्ग्रेजी			गणित			मेरो सेरोफेरो		
		क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग	क	ख	ग
१	नारायणी मा.वि.	(	(	(	(	(	(	ज्ञण	ज्ञण	ण	(	(	(
२	शरदपुर मा.वि.	ण्ट	ण	ज्ञड	(	(	(	(	(	(	(	(	(
३	रामनगर मा.वि.	(	(	(	(	(	(	(	(	(	ण्ट	ज्ञड	ण्ट
४	नयाँ किरण मा. वि.	(	(	(	ण	णघ	ज्ञठ	(	(	(	(	(	(
	जम्मा	ण्ट	ण	ज्ञड	ण	णघ	ज्ञठ	ज्ञण	ज्ञण	ण	ण्ट	ज्ञड	ण्ट

माथिको तालिकामा अध्ययन-क्षेत्रका चार विद्यालयमा चार विषयको परीक्षा लिइ उक्त परीक्षाको सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण तालिका प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा नारायणी उ.मा.वि.को नतिजा केही सन्तोषजनक देखिन्छ, भने अन्य तीन विद्यालयको नतिजा अत्यन्तै नाजुक देखिन्छ । तालिका नं. ९ मा विद्यालयले प्राप्त गराएको तथ्य र तालिका नं. १० मा अध्येता स्वयमूले लिएको परीक्षाको नतिजा मेल खाँदैन । तसर्थ कक्षाशिक्षकले उपलब्ध गराएको अभिलेख हचुवाको भरमा राखेको देखिन्छ । यसबाट बालबालिकामा आवश्यक गुणात्मक विकास नभई कक्षोन्नति गराएको प्रष्ट देखिन्छ ।

५.२.२.५ कक्षोन्नति दरसँग सम्बन्धित पुष्टि

यस प्रणालीमा उदार कक्षोन्नति अनुशरण गरिनुपर्ने, उत्तीर्ण प्रतिशतलाई शतप्रतिशत बनाउनुपर्ने हुँदाहुँदै त्यस्तो पनि भएगरेको देखिएन । कार्यान्वयन पक्ष कमजोर देखियो । यस कुरालाई तलको तालिकाले पुष्टि गर्दछ :

कक्षोन्नति दर (प्रतिशत)

तालिका नं. ११

राष्ट्रिय तथ्याङ्क

कक्षा	सन् २००३	सन् २००७
ज्ञ	छज्ञ	ढढ
द्व	ठछ	ठढ
घ	ठड	ठठ

ऋयलकयष्मिबतभम च्भउयचत दृण्ट

तालिका नं. १२

अध्ययन-क्षेत्रको विद्यालयको तथ्याङ्क

कक्षा	शैक्षिक-सत्र २०६१	शैक्षिक-सत्र २०६२	शैक्षिक-सत्र २०६३
ज्ञ	डछाछढ	डछाछड	डढाज्ञघ
द्व	डढाढद	ढणदढ	डढाटज्ञ
घ	डढाढट	डढाढज्ञ	डछाढढ

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क (२०६१, ०६२, ०६३)

माथिको पहिलो तालिकामा राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा प्राथमिक तहमा २०५१ सम्म सबैको पहुँचसम्म पुऱ्याउने लक्ष्यअनुरूप राष्ट्रिय कार्यक्रमअनुसार सन् २००३ को तुलनामा तीन वर्षपछि अर्थात् सन् २००७ मा कक्षोन्नति दर घटेको देखिन्छ । यो तथ्य सकारात्मक सूचक होइन । तालिका नं. १२ मा अध्ययन-क्षेत्रका ४ विद्यालयको कक्षा १, २ र ३ को संयुक्त कक्षोन्नति प्रतिशत शै.स.२०६१, २०६२ र २०६३ को देखाइएको छ । यसमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको मूल मर्मविपरीत विद्यार्थी अनुत्तीर्ण गरिएको छ, र उत्तीर्ण प्रतिशतमा नगण्य सुधार देखिन्छ । यसअनुसार यस प्रणालीको नीतिविपरीत कक्षोन्नति प्रतिशतलाई सीमित गरेको देखिन्छ । यसले गर्दा यस प्रणालीको लक्ष्य प्राप्तमा गम्भीर असर पुगेको देखिन्छ ।

५.२.२.६ सरोकारवालाहरुको कमजोरी

यस प्रणालीको कार्यान्वयन पक्षसँग सम्बन्धित विभिन्न सरोकारवालाहरुको कमजोरी रहेको देखिन्छ। ती कमजोरीलाई निम्नलिखित रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

- तत्कालीन समयमा शिक्षा मन्त्रालयले हतारमा, बिनायोजना आवश्यक पूर्वाधार खडा नगरी लागू गरेको देखिन्छ।
- जि.शि.कार्यालयबाट यस प्रणालीको कार्यान्वयन सञ्चालन र सुपरिवेक्षणप्रति उदासीन भएको हुँदा यो प्रणाली असफल भएको देखिन्छ।
- यस प्रणालीको कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षणका क्रममा स्रोतव्यक्तिबाट प्रशासकीय जिम्मेवारी निर्वाह नगरेको पाइन्छ।
- विद्यालय-प्रशासनबाट पनि यस प्रणालीको सफल कार्यान्वयनका लागि स्पष्टता र सक्रियता साथै संवेदनशीलता नदेखाइएको पाइन्छ।
- नि.वि.मू.प्रणालीको सफल कार्यान्वयनमा कक्षा शिक्षकको भूमिका महत्वपूर्ण रहेकोमा अध्ययन-क्षेत्रका सबै कक्षा शिक्षकबाट जिम्मेवारी ननिभाएको पाइन्छ।
- यस प्रणालीको महत्व र प्रभावकारिता सम्बन्धमा अभिभावकलाई सचेत नगराइएको देखिन्छ।
- यस प्रणालीको सफलताका लागि विद्यालयको भौतिक अवस्था सन्तोषजनक देखिएन। यसका साथै अभिभावकको कमजोर आर्थिक अवस्थाले पनि यसतर्फ नकारात्मक भूमिका खेलेको पाइन्छ।
- यस प्रणाली लागू गरेपछि शिक्षा मन्त्रालयले आवधिक रूपमा प्रभावकारिताको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरिनुपर्नेमा त्यसो नगरेको पाइन्छ।

५.३ सुझाव

जुन उद्देश्यबाट तत्कालीन सरकारले प्राथमिक तहको शैक्षिक क्षति कम गर्न नयाँ प्रयोगका रूपमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्‍यो, अध्ययन-क्षेत्रका विभिन्न पक्षको अध्ययनबाट यो प्रणाली पूर्ण रूपमा असफल भएको देखिन्छ। यति हुँदाहुँदै पनि यो प्रणाली आफैमा भने बेठीक थिएन। यस प्रणालीका उद्देश्यहरू उपयुक्त हुँदाहुँदै पनि यसको कार्यान्वयन पक्ष ज्यादै कमजोर सावित हुन पुग्यो। यस्ता कार्यक्रमहरू असफल हुनाले यस क्षेत्रमा गरिएको

राज्यको ठूलो लगानी खेर गएको पाइन्छ । यस प्रणालीमा राज्यले गरेको लगानी खेर जान नदिनका लागि निम्नलिखित सुझावहरूलाई अवलम्बन गरिनु पर्ने देखिन्छ :

- यस्ता राष्ट्रिय महत्वका कार्यक्रमहरू लागू गर्नुपूर्व सम्बन्धित पक्षसँग व्यापक छलफल गरी राय सुझाव सङ्कलन गरी व्यवस्थित योजना बनाई कार्यान्वयनमा जानु आवश्यक छ ।
- शैक्षिक विकासमा विद्यालयको भौतिक र शैक्षिक पूर्वाधारले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुनाले यो प्रणाली लागू भएका विद्यालयमा उक्त क्षेत्रको सुधार पहिले नै गरिनु आवश्यक छ ।
- कार्यक्रमको कार्यान्वयनअघि र पछि, सरोकारवालाहरूलाई सचेत, संवेदनशील र प्रेरित गरिनु आवश्यक छ ।
- यस प्रणालीको सफल कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित सबै व्यक्तिलाई तालिम र पुनर्ताजगीकरण तालिम प्रदान गरिनु आवश्यक छ ।
- कामको प्रकृति र जिम्मेवारी हेरी यससँग सम्बन्धित सबै व्यक्तिलाई प्रोत्साहन स्वरूप थप सुविधा प्रदान गरिनुपर्दछ ।
- कार्यक्रमको सफलतामा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिलाई पुरस्कार र उदासीन र हेलचक्र्याइँ गर्ने व्यक्तिलाई दण्डसजायको प्रक्रिया अघि बढाउनुपर्दछ ।
- यो प्रणाली नयाँ प्रयोगका रूपमा आएकोले यससँग सम्बन्धित विद्यार्थी र अभिभावकलाई यसको महत्व र प्रक्रियाका बारेमा जानकारी दिने र अभिप्रेरित गर्ने गरिनु पर्दछ ।
- कुनै पनि कार्यक्रमको कार्यान्वयनको थालनीपछि, कार्यक्रम सफल भयो, भएन वा के कति कमजोरी रह्यो ? सुधार गर्नुपर्ने पक्षका बारेमा आवधिक रूपमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस प्रणालीको थालनीपछि, पनि अनुगमन र मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

५.४ थप अध्ययनका लागि सुझाव

कुनै एक विषयमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षहरू सोही विषयको अन्य पक्षको अध्ययनका लागि आधार हुने गर्दछन् । कुनै पनि विषयमा गरिएको अध्ययनबाट सो विषयको सम्पूर्ण पक्षको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन । यस शीर्षकमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षहरूले

यस विषयका अन्य शीर्षकको अध्ययनका लागि सहयोग पुऱ्याउने मानिन्छ । यस विषयमा थप अध्ययनका लागि निम्नलिखित सुझावहरु प्रस्तुत गरिएका छन् :

- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको सकारात्मक र नकारात्मक पक्षको तुलनात्मक अध्ययन ।
- निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरुको भूमिका ।
- यस प्रणालीको सफल कार्यान्वयनका लागि गरिनुपर्ने सुधारका विभिन्न पक्षको अध्ययन ।
- यस प्रणालीसँग सम्बन्धित प्रधानाध्यापक र कक्षाशिक्षकले भोग्नुपरेका अप्ठेराहरुको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६२), *माध्यमिक तह अध्यापन अनुमति पत्र परीक्षा दर्पण*, बागबजार, काठमाडौं, आशिष पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, सीताराम (२०६३), *विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको नियमितता र शैक्षिक उपलब्धिमा पारेको प्रभाव : एक अध्ययन*, अप्रकाशित शोध-पत्र, ताहाचल, काठमाडौं, त्रि.वि.महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- ज.ब.रा. स्वयम् प्रकाश र अन्य (२०५८), *शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन*, भोटाहिटी, काठमाडौं, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- नेपाल सरकार, (आ.व. २०६३/०६४), *समाचार पत्र*, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, शैक्षिक तालिम केन्द्र, बारा, कलैया ।
- प्रा.काप्ले, बासुदेव र अन्य (२०६२), *शैक्षिक योजना*, भुँडीपुराण प्रकाशन, बागबजार, काठमाडौं पन्त, नारायणप्रसाद (२०६२), *शिक्षाको परिचय*, डिल्लीबजार, काठमाडौं, के.पी. पुस्तक भण्डार ।
- पौडेल, लेखनाथ (२०५३), *शैक्षिक प्रक्रिया र नेपालमा शिक्षा*, पुतली सडक, काठमाडौं, आठराई प्रकाशन ।
- मैनाली, भवानीप्रसाद (२०६७), *भापा जिल्लाका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका शिक्षा नियमावलीद्वारा प्रदत्त तथा सम्पादित कार्य भूमिकाको एक अध्ययन*, त्रि.वि.वि., कीर्तिपुर, अप्रकाशित एम्.एड. शोधपत्र ।
- राजभण्डारी, बेजुना (सन् १९८२), *तजभ भ्खबगिबतप्यल त्भअजलष्रगभक एचभखबभिलत बत तजभ एचबबचथ कअजययाि या प्वतकबलमग त्यधल, एबलअजबथवत ब्वभबू* त्रि.वि.वि. कीर्तीपुर, अप्रकाशित शोधपत्र ।
- राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६४-६७), *तीन वर्षे अन्तरिम योजना*, डिल्लीबजार, काठमाडौं ।
- शर्मा, चिरञ्जीवी (२०५८), *शिक्षाका आधारहरू*, भोटाहिटी, काठमाडौं, एम्.के. पब्लिसर्स एण्ड डिष्टिब्युटर्स ।

शिक्षा ऐन २०२८ सातौं सम्शोधन २०५८ (२०६०), मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स, पुतलीसडक, काठमाडौं ।

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डिनको कार्यालय (२०५४), नेपालमा प्राथमिक शिक्षा, काठमाडौं, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

श्रेष्ठ, प्रकाशमान (२०६०), विकासका निम्ति शिक्षा, काठमाडौं, त्रिपुरेश्वर, ९३३३३० ।

श्री ५ को सरकार (२०५९), निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन परिचय पुस्तिका, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

श्री ५ को सरकार (२०५९), निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन शिक्षक तालिम पुस्तिका, पाठ्यक्रम, विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

श्री ५ को सरकार, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन के ? किन ? कसरी ? शिक्षा तथा केलकुद मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (मिति उल्लेख नभएको) ।

श्री ५ को सरकार (२०५६), निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कार्यक्रम पुस्तिका, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

श्री ५ को सरकार (२०४९), प्राथमिक पाठ्यक्रम दिग्दर्शन, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी, भक्तपुर ।

न्यखभचलभलत या ल्भउर्वा ९६ण्ठ०। कअजयर्वाीभखर्भा भ्मगअवतप्यल क्तवतष्कतष्क या ल्भउर्वा
:प्लष्कतचथ या भ्मगअवतप्यल बलम कउयचतका क्वलयतजषष, द्यजवपतवउगचा।

तग च्भकभवचअज ऋभलतभच ।यच भ्मगअवतप्यलर्वा क्षललयखवतप्यल बलम म्भखभयिऊभलत ९३३३३०।
भ्खवगिबतप्यल क्थकतभ प्ल तजभ एचबवचथ कअजयर्वा या ल्भउर्वा प्वतज्कबलमग,
त्वष्उगचभकजधवचा।

- घ) हाम्रो राष्ट्रिय जनावर ..... हो ।
- अ) हात्ती   आ) गैंडा
- इ) भेडा   ई) गाई
३. तलका शब्द प्रयोग गरेर वाक्य बनाऊ ।
- क) घर=.....
- ख) कलम=.....
- ग) नमस्कार=.....
- घ) माया=.....
४. शब्द र अर्थको जोडा मिलाऊ ।
- क) गुफा   मौका
- ख) दाउ   बुद्धि
- ग) जुक्ति   ओडार
- घ) अङ्कल   अन्दाज
५. तलको शब्दको क्रम मिलाई वाक्य बनाऊ ।
- क) हुँ म विद्यार्थी असल । .....
- ख) गीता हो केटी । । .....
- ग) छ, घर मेरो राम्रो । .....
- घ) आदर ठूलालाई आफूभन्दा गर । । .....

Model Questions for Students

Class : 3

Full Marks : 20

Time : 30 min.

Subject : English

Pass Marks : 8

Q. 1 Answer the following questions :

a. What is your name ?

Ans : .....

a. Who is your Headmaster ?

Ans : .....

a. In which class do you read ?

Ans : .....

a. Who are you ?

Ans : .....

a. Who is Bir Bahadur ?

Ans : .....

a. How old are you ?

Ans : .....

a. What day is today ?

Ans : .....

Q. 2 Match the opposite word.

a. Tall   Short

b. Beautiful   Fat

c. Black   Far

d. Near   White

e. Thin   Ugly

Q. 3 Complete the Answer :

a. How many birds are there ?

Ans : .....

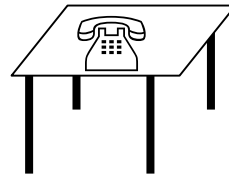
b. What is that ?

Ans : .....

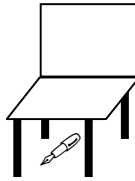
c. Where is the phone set ?

Ans : .....

d. Where is pencil ?

Ans : .....

Q.4 Write the name of following

a) .....

b) .....

c) .....

d) .....

अनुसूची - ७

विद्यार्थीहरूका लागि तयार पारिएको प्रश्न

समय : ३० मि.

कक्षा : ३

विषय : गणित

पूर्णाङ्क : २०

उत्तीर्णाङ्क : ८

१. जोड गर ।

(क)	$\begin{array}{r} ५३ \\ +२८ \\ \hline \end{array}$	(ख)	$\begin{array}{r} ७३ \\ +४५ \\ \hline \end{array}$	(ग)	$\begin{array}{r} ९२ \\ +७२ \\ \hline \end{array}$
-----	--	-----	--	-----	--

२. घटाऊ गर ।

(क)	$\begin{array}{r} ८६ \\ -५३ \\ \hline \end{array}$	(ख)	$\begin{array}{r} ७८ \\ -४९ \\ \hline \end{array}$
-----	--	-----	--

३. गुणन गर ।

(क)	$\begin{array}{r} ८९ \\ \times ३ \\ \hline \end{array}$	(ख)	$\begin{array}{r} ४३२ \\ \times ३ \\ \hline \end{array}$
-----	---	-----	--

४. भाग गर ।

(क)	६) ४२ (	(ख)	९) ३६ (
-----	---------	-----	---------

५. तल दिइएका संख्यालाई अक्षरमा लेख :

(क)	४६=.....	(ख)	५८=.....
(ग)	१०७=.....	(घ)	८७९=.....

६. छोटो उत्तर देउ ।

(क) १०० सेन्टीमीटरको कति मिटर हुन्छ ?

(ख) १ किलोग्राममा कति ग्राम हुन्छ ?

७. तलका उक्षरलाई अंकमा लेख ।

(क)	बयालीस=.....	(ख)	उनासी=.....
(ग)	एक सय नौ=.....	(घ)	छ सय छयासी=.....

८. तलका ज्यामितीय आकारको नाम लेख ।

९. तलका चित्र हेर र भिन्नमा लेख ।

१०. तल दिइएका संख्या दाँज र मिल्ने चिन्ह (<, >, =) राख ।

(क)	८७ <input type="text"/> ७६	(ख)	२८३ <input type="text"/> २३८
(ग)	७६ <input type="text"/> ७६	(घ)	५०४ <input type="text"/> ४०२

अनुसूची - ८

प्रधानाध्यापक/स्रोत व्यक्तिका लागि प्रश्नावली

१. वार्षिक परीक्षा प्रणाली हटाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (उदार कक्षोन्नति) को नीति लागु गर्न पर्नाको कारण के के होलान् ?

उत्तर : .....

२. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली जो छ, यस अनुसार विद्यार्थीको मूल्याङ्कन कसरी गरिन्छ ?

उत्तर : .....

३. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन अनुरूप पाठ्यक्रमले तोकेको शैक्षिक उपलब्धि प्राप्त हुन सकेको छ त ?

उत्तर : .....

४. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन पढ्ती अनुसार पढाईमा कमजोर र चलाख विद्यार्थीलाई के के फाइदा पुग्छ ?

उत्तर : .....

५. तपाईंको विद्यालयमा/स्रोत केन्द्र अन्तर्गत यसै नीति अनुसार अध्यापन कार्य भएको छ ? छैन भने किन त्यस्तो भएको होला ?

उत्तर : .....

६. तपाईंको विद्यालयमा/जिल्लामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन कहिले देखि संचालन भएको हो ?

उत्तर : .....

७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन संचालित कक्षामा अध्यापन गर्ने शिक्षिकाहरुबाट गुनासाहरु कतिको आउने गर्दछन् ?

उत्तर : .....

८. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन संचालन भएका कक्षा/विद्यालयमा कति कति समयको फरकमा सुपरिवेक्षण गर्नु हुन्छ ?

उत्तर : .....

९. यस कार्यक्रमको प्रभावकारितालाई कसरी मूल्याङ्कन गर्नु भएको छ ?

उत्तर : .....

१०. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन संचालन भएका कक्षाको शैक्षिक उपलब्धिलाई माथिल्लो (४ र ५) कक्षाको शैक्षिक उपलब्धिको तुलनात्मक अध्ययन गर्नु भएको छ ? छ भने कस्तो पाउनु भयो ?

उत्तर : .....

१०. यस प्रणालीको कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्याहरुलाई कसरी पहिचान गर्नु भएको छ ?

उत्तर : .....

११. यस कार्यक्रमलाई थप उपलब्धिमूलक बनाउनको लागि सम्बन्धित निकायलाई कस्ता सूझाव दिन चाहनु हुन्छ ?

उत्तर : .....

cg' ; "rL - !!

यस प्रणालीका वारेमा धारणा बुझनका लागि सम्मिलित कक्षाशिक्षक, अभिभावक, स्रोतव्यक्ति र

प्र.अ.हरुको विवरण :

अभिभावकको विवरण

क्र.सं.	अभिभावकको नाम	ठेगाना	विद्यालयको नाम, ठेगाना	सम्बन्धित विद्यार्थीको नाम	अध्ययन कक्षा
1.	ओमनाथ पौडेल	भरतपुर-१०	नारायणी उ.मा.वि., भरतपुर-१०	पुनम पौडेल	1
2.	राधेश्याम चौधरी	भरतपुर-१०	नारायणी उ.मा.वि., भरतपुर-१०	अमित कुमार चौधरी	2
3.	भरत खनाल	भरतपुर-१०	नारायणी उ.मा.वि., भरतपुर-१०	स्नेहा खनाल	3
4.	मनु पुन मगर	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि., भरतपुर-८	सिर्जना पुन मगर	1
5.	खगिसरा भूर्तेल	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि., भरतपुर-८	रमेश भूर्तेल	2
6.	गौ कुमारी रिजाल	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि., भरतपुर-८	राधिका राई	3
7.	भवानी पौडेल	भरतपुर-१	रामनगर मा.वि., भरतपुर-१	निशा पौडेल	1
8.	रतिमा चौधरी	भरतपुर-१	रामनगर मा.वि., भरतपुर-१	प्रविण चौधरी	2
9.	सहनाज प्रविण	भरतपुर-१	रामनगर मा.वि., भरतपुर-१	रविना प्रविण	3
10.	पूर्ण बहादुर श्रेष्ठ	भरतपुर-११	नयाँकिरण मा.वि., भरतपुर-११	सनम श्रेष्ठ	1
11.	शेर बहादुर कुमाल	भरतपुर-११	नयाँकिरण मा.वि., भरतपुर-११	विकल्प कुमाल	2
12.	देवि सुवेदी	भरतपुर-११	नयाँकिरण मा.वि., भरतपुर-११	अनिता सुवेदी	3

स्रोत व्यक्ति र प्रधानाध्यापकको विवरण

क्र.सं.	स्रोत व्यक्ति र प्र.अ.को नाम	सम्बन्धित संस्था विद्यालय	ठेगाना	फोन नं.
1.	विष्णु प्रसाद रेग्मी (स्रोत व्यक्ति)	स्रोतकेन्द्र लंकू	भरतपुर-६	9845045777
2.	अरुण कुमार (प्र.अ.)	नारायणी उ.मा.वि.	भरतपुर-१०	9845047895
3.	महेन्द्र प्रसाद पौडेल (प्र.अ.)	शरदपुर मा.वि.	भरतपुर-८	9845023380
4.	जीवनाथ पराजुली (प्र.अ.)	रामनगर मा.वि.	भरतपुर-१	9845045531
5.	भानु प्रसाद उपाध्याय (प्र.अ.)	नयाँकिरण मा.वि.	भरतपुर-११	9845055849

कक्षाशिक्षकको विवरण

क्र.सं.	कक्षा शिक्षकको नाम	ठेगाना	विद्यालयको नाम	ठेगाना	अध्यापन कक्षा
1.	इन्दिरा चापागाईं	भरतपुर-१०	नारायणी उ.मा.वि.	भरतपुर-१०	1
2.	मुन्ती देवि पोखरेल	भरतपुर-१०	नारायणी उ.मा.वि.	भरतपुर-१०	2
3.	रन्जु कोइराला	भरतपुर-१२	नारायणी उ.मा.वि.	भरतपुर-१०	3
4.	टिकाराम गौतम	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि.	भरतपुर-८	1
5.	धनन्जय सापकोटा	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि.	भरतपुर-८	2
6.	नीता राणा	भरतपुर-८	सरदपुर मा.वि.	भरतपुर-८	3
7.	सीता आचार्य	भरतपुर-१	रामनगर मा.वि.	भरतपुर-१	1
8.	पार्वती आचार्य	भरतपुर-१०	रामनगर मा.वि.	भरतपुर-१	2
9.	कमला भण्डारी	भरतपुर-१०	रामनगर मा.वि.	भरतपुर-१	3
10.	शेर बहादुर कुमाल	भरतपुर-११	नयाँकिरण मा.वि.	भरतपुर-११	1
11.	भवानी विष्ट	भरतपुर-१२	नयाँकिरण मा.वि.	भरतपुर-११	2
12.	निर्मला रेग्मी	भरतपुर-१२	नयाँकिरण मा.वि.	भरतपुर-११	3

अनुसूची - ९

निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीका सम्बन्धमा कक्षा शिक्षकले व्यक्त गरेको धारणा विवरण र प्राप्ति

क्र.सं.	प्रश्नहरू	सहमत	तटस्थ	असहमत
1.	म नि.वि.मू.को नीति निरन्तर लागु हुनु पर्दछ भन्ने पक्षमा छु ।	8	-	04
2.	मैले नि.वि.मू. का वारेमा बढी भन्दा बढी जान्न चाहन्छु ।	10	02	-
3.	यदि म छनौट गर्न स्वतन्त्र हुन्छु भने नि.वि.यू.को नीति नै छनौट गर्छु ।	06	02	04
4.	नि.वि.मू.ले विद्यार्थीको समान मूल्याङ्कनलाई जोड दिन्छ ।	09	01	02
5.	यो नीतिले विद्यार्थीलाई कक्षा कृयाकलापमा बढी सहभागी गराउन उत्प्रेरित गर्दछ ।	12	-	-
6.	यस प्रणाली अन्तर्गत विद्यार्थीको बैयक्तिक भिन्नतालाई पनि समायोजन गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।	11	01	-
7.	अन्य आवधिक परीक्षा प्रणाली भन्दा यो प्रणाली नै उपयुक्त छ ।	08	01	03
8.	यो नीतिले मलाई अल्छी, पढ्यारलाग्दो र निष्कृय बनायो ।	04	01	07
9.	प्रधानाध्यापक र स्रोत व्यक्तिको दवावको कारण मैले यस अन्तर्गत शिक्षण गरेको हुँ ।	05	-	07
10.	मैले समस्या परेको बेला विभिन्न साथि संग छलफल गरी सल्लह लिने गरेको छु ।	12	-	-
11.	यस नीति प्रयोगमा आएपछि विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिमा वृद्धि भए जस्तो लाग्छ ।	09	03	-
12.	मेरो विचारमा यस प्रणालीले शिक्षक विद्यार्थी दुवैलाई परिश्रमी तथा अध्यापनशिल बनाएको छ ।	09	02	01
13.	यस नीति अनुसार शिक्षण गर्दा शिक्षकले विभिन्न विधिको प्रयोग गर्न पाउँछ ।	10	01	01
14.	यस प्रणाली अनुसार विद्यार्थीले आफ्नो क्षमता अनुसार सिक्न सक्छ ?	10	01	01
15.	यस नीति अनुरूप शिक्षण गर्दा म आफुलाई थप उत्साही र उत्तरदायी बन्न सहयोग पुऱ्याए जस्तो लाग्छ ।	08	01	03